

Dolors Reguant i Fosas

INSTANTÀNIES DE L'ORDRE SIMBÒLIC PATRIARCAL

EDITORIAL
DIGITAL
FEMINISTA
VICTORIA SAU

INSTANTÀNIES DE L'ORDRE SIMBÒLIC PATRIARCAL

Dolors Reguant i Fosas

Editorial Digital Feminista Victoria Sau

Barcelona 2021

Autora: Dolors Reguant i fosas

Títol: *INSTANTÀNIES DE L'ORDRE SIMBÒLIC PATRIARCAL*

Diseny gràfic: Rosa Marín

Maquetació: Gemma Sales

Imagén portada: Dibujo de las Cuevas de la aranya

Vostè és lliure de

Copiar, distribuir i comunicar públicament l'obra sota les següents condicions:

- **RECONeixEMENT (attribution):**
En qualsevol explotació de l'obra autoritzada per la llicència caldrà reconèixer l'autoria.
- **NO COMERCIAL (non commercial):**
 - L'explotació de l'obra queda limitada a usos no comercials.
- **SENSE OBRES DERIVADES (non derivate works):**
 - L'autorització per explotar l'obra no inclou la transformació per crear una obra derivada.
- **Compartir amb la mateixa llicència:**
Si transforma o modifica aquesta obra per crear una obra derivada, només pot distribuir l'obra resultant amb la mateixa llicència, una de similar o compatible.
- Al reutilitzar o distribuir l'obra, heu de deixar ben clar els termes de la llicència de l'obra..
- Algunes d'aquestes condicions pot no aplicar-se si s'obté permís de l'titular dels drets d'autor.
- En aquesta llicència res es menysca o restringeixi dels drets morals de l'autora. Els drets derivats d'usos legítims o altres limitacions reconegudes per llei no queden afectats per l'anterior.

DOLORS REGUANT I FOSAS

**INSTANTÀNIES DE L'ORDRE SIMBÒLIC
PATRIARCALL**

Dolors Reguant i Fosas Dolors Reguant i Fosas, nascuda a Súria (Barcelona) el 1949. Llicenciada en Antropologia per la Universitat de Barcelona, Publicacions: La mujer no existe, un simulacro cultural (1996) i Transcendir Més enllà de l'Olimp, mirant pel retrovisor i recuperant els orígens (2017).

Formà part de l'associació GEA (Grup d'Estudis Antropològics) amb Victòria Sau i va ser la delegada d'elaborar i presentar el projecte RPA (Reconeixement, Perdó i Abolició del Patriarcat) a la seu de l'ONU el 2010 amb motiu del Women's Forum Beijing Plus 15.

“Una de las piedras angulares de la resistencia es la libertad de pensamiento. Cuando el pensamiento dominante o invade todo, lo penetra todo, al dominado le resulta casi imposible tener pensamientos aparte, de un orden diferente, porque no hay espacios mentales para ello. Lo más probable es que se piense en contra de, pero esto no es un pensamiento libre todavía porque se apoya en lo dado sólo para rebatirlo”

Victòria Sau

El vacío de la maternidad. 1995, p.104

Índex

Prefaci	11
Antecedents	15
2.1 Temps històric.....	16
2.2 Proves per desentrellar la primera impostura	18
2.3 L'estigmatisme en la mirada	20
2.4 Arqueologia prehistòrica	23
2.5 Deesses.....	24
2.6 Com era la societat matrística prepatriarcal?	25
2. 7 Desmitificació dels tòpics	28
2.8 Transició.....	30
2.9 Patriarcat.....	32
2.10 Matriarcats actuals.....	39
2.11 Avui dia	40
Mites fundacionals.....	43
3.1 Els mites sumeris.....	45
3.2 Els mites nòrdics	46
3.3 Els mites grecs.....	47
3.4 El mite de Pandora.....	50
3.5 La díada mare-filla.....	52
3.6 Els mites en les religions.....	55
3.7 El mite de la creació.....	56
3.8 El mite de la caiguda	57
Utopies històriques.....	65
4.1 Utopies des de l'edat antiga al Renaixement.....	66
4.2 Utopia i cristianisme	69
4.3 Utopia protofeminista en el Renaixement	74

4.4 Utopia i socialisme.....	76
4.5 Altres utopies del segle xx.....	84
4.6 Antiutopies	86
4.7 Utopies feministes i ginecotopia	86
Aculturació en la ficció actual	91
5.1 El món del cinema	93
5.1.1 Videojocs	95
5.1.2 Ciència Ficció.....	96
5.2 La representació estereotipada de la dona.....	100
5.3 Filmografia de les cineastes	106
5.4 L'imaginari de les sèries de televisió	108

1

Prefaci

Com a inauguració d'aquesta idea excel·lentidea de promoure una editorial digital feminista anomenada Victòria Sau, que es pugui estendre arreu i accessible a tothom, m'ha semblat important començar amb un recorregut, o més aviat una mirada d'ocell, amb algunes instantànies de nuclis patriarcalcs que ens han transmès i que encara tenen ressò en les nostres ments, començant pel més flagrant: l'ocultació dels nostres orígens.

Per això, m'ha semblat oportú publicar quatre capítols extrets del llibre *Transcendir més enllà de l'Olimp*¹ amb revisions i modificacions actuals.

En primer lloc, s'analitzen els *antecedents*, es a dir la gènesi (paraula que prové del llatí *genèsis*, i a la vegada del grec γένεσις), que significa 'origen' o 'principi'. I és justament el principi de la nostra Història escrita que ha estat clau l'ocultació dels orígens en voler fixar una història única: el patriarcat. Per la qual cosa, es tracta de desentrellar aquesta impostura.

En segon lloc, *els mites fundacionals*, que venen a ser l'*odisseapatriarcal* (semblant a l'odissea de Homer en el segle VIII a.de la n. e.) definida com un viatge llarg en el qual abunden aventures, tant adverses com favorables, amb un seguit de peripècies que retarden o dificulten la consecució d'un fi.

En l'ordre simbòlic que hem heretat a Occident, i més enllà també, en l'odissea dels relats dels mites i les religions, es deshumanitza la dona a través de la seva significació. I a partir d'aquí, quedarà fixat en el sistema de relacions i categories de la

¹ Reguant, Dolors. *Transcendir més enllà de l'Olimp. Mirant pel retrovisor i recuperant els orígens*. Octaedro Editorial, 2017.

realitat socio-cultural. Uns esquemes que es transmeten també en el llenguatge com expressió social simbòlica, o bé en el llenguatge gestual del cos i de la sexualitat.

Per això, de cara a dificultar la consecució de la fi d'aquesta odissea, és important anar deconstruint i rescatant els arxius de la memòria de les dones. Amb paraules de Silvia Federici:

“per a nosaltres, que ‘venim d’un silenci’ i ens trobem en un context cada vegada més boirós, és important construir memòria feminista i reivindicar les referents amb les quals dialogar per comprendre i transformar el món.”

En tercer lloc, en rastrejar les *Utopies històriques* veurem com l'esser humà, quan ha volgut fer elucubracions sobre un món millor amb la intencionalitat de voler solucionar injustícies socials, ha imaginat alguns aspectes de canvi social, però molt poques vegades sortint del reducte patriarcal. En canvi, algunes dones, des de l'estranyesa d'aquest món han sabut imaginar altres horitzons.

I per últim, en el capítol *l'aculturació en la ficció actual*, cal destacar la importància que en l'actual món globalitzat estan prenent “les pantalles”, un fenomen de masses global, que pren el relleu de l'imaginari difós a través dels mites i les religions.

Actualment, en la distòpia del món en el qual estem immersos, la homogeneïtzació a escala geopolítica del pensament neoliberal (que és el fonamentalisme del capitalisme) també ens afecta en l'aspecte cultural quant a la política del *pensament únic* i l'interès d'immobilitzar i anestesiar ideològicament a la societat.

I aquí és on urgeix difondre l'esperit crític amb un canvi de mirada, atenent el perill imminent d'allò que Victòria Sau anomenava *la velocitat del poder*. I, a més, sabent que a les portes d'entrar en el cibermon, la informació que es traspasarà als algoritmes s'emmirallarà en l'estructura cultural del moment.

En un món on la violència i la confrontació forma part de la nostra cultura, fins i tot a nivell dels líders polítics, cal promocionar noves formes més harmonioses en la dialèctica de les relacions. Com a metàfora, podríem posar l'exemple de la descoberta de la científica biòloga estatunidenca Lynn Mar-

gulis (1938-2011), que va difondre la teoria *endosimbiosiotica*, que explica l'origen de les *cèl·lules eucariotes* per la incorporació d'una cèl·lula dins d'una altra. Ella restà valor a les mutacions aleatòries per selecció natural postulades pel neodarwinisme, considerant-les merament incidentals i planteja una nova visió de l'evolució per la incorporació de genomes. Així doncs, després d'anys de batallar amb altres científics defensors de la selecció natural, Margulis ha trobat l'origen de la simbiosi en la cooperació i no en la competència, tirant per terra l'arrelada creença de que només sobreviu el més fort i remarcant que en el pacte de la simbiosi, finalment hi ha una recombinació i es construeix alguna cosa nova.

2

Antecedents

*Solamente los pueblos que tienen conciencia de su pasado,
que asumen sus valores sociales i culturales,
podrán sobrevivir al paso de este rodillo compresor.*

Aminata Traoré²²

Avui dia, ja sabem amb molta certesa que, abans de la institució universal del patriarcat, hi va haver una societat anterior associativa molt igualitària fonamentada en el respecte a la diversitat dels éssers humans i en el bé comú, és a dir, harmoniosa i pacífica. Generalment se l'anomena matriarcat, però aquesta paraula crea confusió perquè el nom ve de l'arrel grega *archos*, que significa 'monarca', i ens remet a una societat de dominació.

El binomi matriarcat/patriarcat com a revers l'un de l'altre, igual que els antònims feminisme/masclisme, és una de les falsedats històriques i conceptuals més arrelades en l'inconscient cultural, i que encara prevalen avui dia, malgrat el que s'ha repetit fins a la sacietat per part de la teoria feminista. Però, malauradament, pel que s'ha pogut comprovar, sembla com si els éssers humans ho portéssim tatuat al cervell. La comprensió d'aquests conceptes és una peça fonamental per a la comprensió del món. I fins i tot podríem dir que és un dels nusos històrics que impedeix una societat justa.

Ernest Bornemann, ja l'any 1975 en la seva obra *Das Patriarchat*, va evitar el terme *matriarcat* i va utilitzar la paraula *matrística*, que orienta millor el seu significat, ja que el primer semblaria indicar que, dins una organització d'aquest tipus, la mare

²² Traoré, Aminata. *La violación del imaginario*. 2004, p.161.

reina i exerceix la dominació, tal com hem dit, i no és així. En canvi, on efectivament hi ha un autèntic sistema de dominació és en el patriarcat. L'autor considera probable que aquesta denominació s'originés quan ja existia la societat patriarcal.³

Ja en els textos històrics i religiosos es parla moltes vegades del "jardí de l'Edèn" o bé d'una "edat d'or", societats que representaven el mite del benestar, i que no es corresponien a un lloc concret sinó que simbolitzaven una forma de vida comunitària primitiva. Actualment, a causa de les excavacions realitzades després de la Segona Guerra Mundial, les noves tècniques de datació i, sobretot, la mirada no alienada en l'androcentrisme de moltes arqueòlogues i algun arqueòleg, ens han confirmat l'existència d'aquesta societat prepatríarcal, molt diferent de l'actual.

La necessitat de remetre'ns a una societat anterior és per evidenciar l'esbiaixada direccionalitat informativa que ha seguit la història i constatar, en conseqüència, que la nostra societat construïda sobre l'estructura patriarcal no és inamovible, ni és l'única que ha existit, encara que sigui el comú denominador de les creences de tots els temps. És a dir, hi ha hagut altres maneres de començar els fonaments.

Sabem que, tal com està desenvolupada la societat actual, amb un gran avenç tecnològic i sofisticació social, no podem desfer tot d'una el puzzle i tornar-lo a començar, però retrobar el passat darrere el present és necessari pel que fa a la genealogia enterrada del món femení i també per encoratjar el desig mimètic. Segons la hipòtesi del pensament de René Girard, el **desig mimètic, intrínsec en el gènere humà**, tria els seus objectes gràcies a la mediació d'un model.

2.1 Temps històric

Una manera de relativitzar la falsa universalitat històrica del patriarcat és fent una comparació en temps històric. Si partim del punt més remot, el punt o com a principi cosmològic, trobem que fa uns setze mil milions d'anys que es va produir el que s'anomena Big Bang (o gran explosió), el fenomen d'expansió i dilatació de l'Univers, com a teoria més acceptada. I al cap de 2,5 milions d'anys

³ Bornemann, Ernest, *Le Patriarcat*.1979, p.11.

apareixen els àtoms i les molècules. A partir d'aquí es formulen seqüències d'esdeveniments: fa 4.500 milions que es forma el planeta Terra, on es va originar vida fa 3.500 milions d'anys i en fa sis milions de l'última àvia comuna d'humans i ximpanzés. L'evolució del gènere *Homo* comença a l'Àfrica. De les diferents espècies d'*Homo erectus*, els humans actuals provenim de l'*Homo sapiens*, que es van expandir definitivament fora de l'Àfrica cap al 70000 a. de la n. e.

Els *Sapiens* van desplaçar totes les altres poblacions que descendien de l'*Homo erectus*. Les últimes investigacions paleontològiques de l'any 2014 mostren que els neandertals (Europa i Orient Mitjà) es van anar esfumant progressivament i desapareixent del tot fa entre quaranta i trenta mil anys.

El fet que l'únic grup homínid que ha quedat en la història sigui l'espècie *Sapiens*, tot i que sembla que els neandertals eren més forts, intel·ligents i resistents al fred, ha provocat moltes especulacions. Hi ha la teoria de que els *Sapiens* conquerissin el món principalment gràcies al seu llenguatge únic. O bé que, a l'haver adquirit una millor tecnologia per a la caça i recollida, els minvessin als neandertals els recursos per alimentar-se. És a dir, hi ha diferents teories però amb el que sí que sembla haver-hi unanimitat és en el fet que, quan els *Sapiens* arribaven a un nou lloc, la població nativa s'anava extingint. No obstant si fins ara, hi havia hagut la teoria que els *Sapiens* no es van barrejar mai amb altres espècies, actualment alguns genetistes han descobert petites quantitats d'ADN en alguns fòssils de l'espècie extingida dels neandertals.

La revolució cognitiva, que va entre setanta i trenta mil anys abans de la nostra era, representa un canvi dràstic en la població homínida, ja que s'origina el nou llenguatge ficcional, a partir del qual es generen noves formes de pensar i de comunicar-se i s'originen les llegendes, els mites i les religions.

Una fita important té lloc l'any 1974, quan l'estatunidenc Donald Johanson va descobrir prop d'Addis Abeba, a Etiòpia, un esquelet homínida, l'*Australopithecus afarensis*, que va viure fa uns 3,5 milions d'anys i és coneguda amb el nom de «Lucy».⁴ I podríem dir que la història de les dones i, amb elles, la de la humanitat comença aquí.

⁴ El nom de Lucy prové de la cançó dels Beatles "Lucy in the sky with diamonds", que l'equip de científics

Tenim proves de la societat prepatriarcal que anomenem matrística des de 35.000 anys enrere (encara que es considera que l'etapa del paleolític comença fa 2,5 milions d'anys). I tenint en compte que la solidificació del patriarcat es un procés que va des del 3.100 al 600 a. de la n. e. aproximadament⁵ i que ha continuat fins ara, aquest representa una ínfima part de la història. Una etapa que, malauradament, ha estat sempre articulada per la guerra militar i la dominació dels uns cap als altres, començant per la gènesi d'aquesta dominació: la del home sobre la dona, és a dir sobre la meitat de la humanitat.

2.2 Proves per desentrellar la primera impostura

Per constatar l'existència de la societat matrística en el paleolític, ens podem basar en diverses fonts. Tenim referències en els textos del poeta grec Hesíode (850 a. de la n. e.) que ens parla d'una raça daurada que vivia amb pau i tranquil·litat fins que una raça "menor" la va conquerir i va introduir-hi el seu déu de la guerra. És molt probable que s'inspirés en la tradició oral i en la cultura minoica de la societat de l'illa de Creta, abans que fos envaïda pels aqueus.

En els corrents filosòfics del segle XIX hi va haver un autèntic debat sobre aquest tema. Alguns opinaven que la família patriarcal era la unitat original de la societat però, en canvi, J. J. Bachofen, R. Briffault i F. Engels, entre d'altres, partien d'una teoria contrària. Entre ells, però, encarasorgia una altra polèmica sobre el sentit progressiu d'evolució lineal. I aquí Engels, en oposició a J.J. Bachofen, considerava que la societat basada en el "dret matern" constituïa un estadi superior quant a benestar social i l'anomenava "comunisme primitiu".

L'antropologia en els segles XIX i XX també va conèixer i estudiar moltes societats àgrafes en les quals pervivien patrons culturals que podrien estar en consonància amb la societat matrística inicial. Es tracta d'organitzacions matrilineals, o matrilocals, és a dir, que la continuïtat de filiació ve donada per via materna, i també la residència, encara que una certa autoritat familiar l'exerceix el germà de la mare. En algunes d'aquestes societats residuals, les

⁵ Lerner, Gerda. *La creación del patriarcado*. 1986, p. 25.

dones tenen la autoritat en l'aspecte del control social i familiar però en cap cas s'utilitza el poder per exercir-lo sobre la comunitat.

En la cultura oriental xinesa, en els fonaments del taoisme filosòfic de fa 400 a. de la n. e., es descriu una època en què el *yin*, o principi femení, encara no era governat pel principi masculí, *yang*, una època en què la saviesa materna encara era honrada i respectada per damunt de tot.

Però sobre el que fins ara eren conjectures, com que no hi ha documentació escrita de l'etapa prehistòrica, n'han tret l'entrellat els descobriments arqueològics, com veurem a continuació, a més dels escrits dels grecs sobre la societat històrica de Creta. Una excepció testimonial en comparació amb les societats que li eren contemporànies.

La història de la civilització de Creta comença uns 6000 a. de la n. e., on probablement immigrants d'Anatòlia arriben per primera vegada. L'etapa de la Creta minoica és descrita per Plató com una cultura en què la totalitat de la vida era impregnada per la fe a la deessa naturalista, font de creació i harmonia. I encara que s'ha trobat que posseïen algunes armes, el seu art no idealitzava la guerra.

Quant a les evidències arqueològiques, destacar les troballes d'una civilització neolítica de fa 8.500 anys descobertes inicialment el 1958 a Çatal Hüyük (Anatòlia); encara que no van tenir repercussió mundial fins a les excavacions de James Mellaart dutes a terme entre 1961 i 1965. Aquestes són un element clau d'aquesta teoria.

Encara que, ha estat la mirada de les dones des de la perspectiva feminista la que ha proporcionat més contingut tant als textos com a la informació arqueològica. Podríem citar-ne algunes, com l'arqueòloga i escriptora britànica Jacquetta Hawkes, l'arqueòloga Margaret Ehrenberg, Margaret W. Conkey o, també, l'antropòloga americana Ruth Tringham. Em referiré, però principalment a les troballes de l'arqueòloga americana d'origen lituà Marija Gimbutas, i de l'arqueòloga catalana Mª Encarna Sanahuja Yll, la qual, en la seva obra, ho enfoca des de la perspectiva del feminisme i, alhora, del materialisme històric.

Una altra aportació cabdal la fa l'antropòloga Riane Eisler en el seu llibre *El cáliz y la espada*, una narració molt completa on reuneix evidències de l'art, l'arqueologia, la religió, les ciències socials i la història, entre altres camps d'indagació, per explicar la història dels nostres orígens culturals i constatar que l'explotació d'un sexe per l'altre no té caràcter diví ni biològic. Fa un paral·lelisme entre la simbologia del calze i l'espasa. El calze, com a recipient sagrat, representa una societat pacífica de poders generadors, alimentadors i creatius que es contraposa a una societat posterior que adora el poder letal de l'espasa.

Riane Eisler sosté que el més natural seria imaginar l'Univers com una mare generosa, de l'úter de la qual sorgeix tota font de vida, igual que en els cicles naturals de vegetació. Un Univers on les qualitats de cura, compassió i no violència fossin altament valorades i que això es reflectís en el pensament i la religió, amb els seus rituals celebrant els poders alimentadors i generadors de vida de l'Univers.

Tot i que l'autora no veu preponderància de factors biològics respecte als culturals en l'adoració de l'espasa, considera aquest element el símbol masculí que ha portat els homes a combatre en guerres durant mil·lennis. I no perquè cregui que tots els homes siguin ineludiblement violents i bel·licosos, ja que s'ha demostrat que al llarg de la història van existir homes pacífics en les societats basades en la cooperació, on tant homes com dones actuaven conjuntament en totes les tasques del dia a dia, sense jerarquies.

Segons ella, en un món simbolitzat pel calze, no tindria cabuda l'educació de l'èpica ni la glorificació de la violència ni tampoc existirien els contes de fades on les dones són bruixes malèvols. En canvi, s'alliberaria un coneixement guiat per la justícia, la igualtat i la llibertat.

2.3 L'estigmatisme en la mirada

Les raons per les quals s'ha ignorat aquesta fase històrica fins avui dia es troben, sobretot, en l'aculturació patriarcal, que, tal com anirem veient, ha esborrat el passat per poder atribuir a l'home la creació de l'Univers i de la vida en un acte de cosmofàgia.

I, per tant, no és d'estranyar que als científics, per l'inconscient cultural androcèntric, els sigui difícil veure tot allò que pensen que no ha existit mai, tal com queda explícit en alguns exemples. D'aquesta manera, s'ha distorsionat la informació i també cal dir que hi ha hagut falta d'interès científic per indagar el que no corresponia a la "història oficial". És més, quan les arqueòlogues han mostrat interès pel tema, han hagut de batallar molt amb els seus col·legues per convèncer-los de la veracitat de les seves troballes, segons expliquen moltes d'elles.

Un exemple del fet que els vestigis de les excavacions s'han interpretat des d'una mirada esbiaixada, és a dir, amb l'home erigint-se com l'únic ésser existent possible, el trobem en unes pintures rupestres que es van descobrir a principis del segle xx a les coves de La Araña, a Bicorp (València). En qualsevol text, fins i tot a l'Enciclopèdia Catalana, parlend'un home que s'enfila per unes cordes per treure la mel d'un rusc.

En canvi, tal com podem veure, semblaria més aviat la representació d'una dona enfilada aunes lianes recollint mel d'un rusc amb tot d'abelles al voltant. Una observació que fa Margaret Ehrenberg en el seu llibre *Women in Prehistory*, que atribueix a aquestapintura, una antiguitat aproximada de deu mil anys.

Coves de l'Araña, Bicorp, València

No es tracta de l'única interpretació que es basa en els prejudicis culturals i que ha resultat errònia. La primera vegada que un egiptòleg anglès va parlar de la tomba de Meryet-Nit a Egipte, va dir que era un rei. En canvi, posteriors investigacions van descobrir que Meryet-Nit era una reina.

També el professor Morgan va cometre el mateix error en el descobriment de la tomba gegantina de Nagadeh. Va creure que era la sepultura d'un rei, Hor-Aha, de la primera dinastia egípcia. Investigacions posteriors van demostrar que, en realitat, era la tomba de la seva mare, Nit-Hotep. Segons Eisler, això va comportar que la historiadora Merlin Stone viatgés per tot el món estudiant els objectes de les excavacions per verificar de quina manera havien estat interpretades.⁶

Les primeres representacions femenines que apareixen durant el paleolític superior fins a l'edat del bronze s'associen amb l'existència de la deessa mare partint d'una societat molt vinculada a la fecunditat de la mare naturalesa. Són figuretes anomenades venus paleolítiques, amb formes protuberants que mostren els atributs sexuals molt visibles; algunes apareixen en estat de gestació.

En canvi, els primers observadors, quan descobreixen aquestes imatges femenines, les llegeixen amb els estereotips misògins i les consideren obscenes, pensant en el binomi: o verges o prostitutes. Tal com diu Sanahuja: "Quan apareixen aquestes imatges, representacions figuratives de cossos sexuats, el pensament androcèntric ha considerat que estaven fetes per homes i, a més, les ha conceptualitzat i definit com el producte exclusiu de la seva imaginació i la seva libido".⁷

Una altra característica errònia vinculada a l'estudi dels orígens en l'arqueologia prehistòrica ha estat considerar com a categories universals d'anàlisi les relacions socials o institucions que existeixen en l'actualitat. Confonen les unitats domèstiques arcaïques, els clans familiars u hordes amb la família nuclear actual, o bé s'imaginen la subordinació femenina i la divisió sexual del treball des del punt de vista dels patrons patriarcal actuals.

⁶ Eisler, Riane. *El caliz y la espada*. 1996, p. 31.

⁷ Ponència 3r Congrés Internacional d'Història d'Andalusia.

2.4 Arqueologia prehistòrica

Avui dia hi ha hagut un salt important en les noves excavacions arqueològiques, així com reinterpretacions de les antigues, utilitzant mètodes més científics com la dendrocronologia i el mètode del radiocarboni. Les dades arqueològiques les trobem en els enterraments, assentaments o l'art prehistòric, que contenen vestigis de les formes de cultura i organització social.

A la zona europea s'analitzaren centenars de troballes arqueològiques en una àrea que va, aproximadament, del nord dels mars Egeu i Adriàtic fins a Txecoslovàquia, Polònia meridional i Ucraïna occidental. I, a més dels Balcans i l'Orient Mitjà, també se n'han trobat a l'Índia. Per tant, ara podem afirmar que no hi va haver un únic bressol de la civilització, com s'ha dit fins ara, sinó diversos. Sobretot destaquen les excavacions a les ciutats de Çatal Hüyük i Hacilar, a Anatòlia, l'actual Turquia.

Quan Mellaart va excavar el Çatal Hüyük on la reconstrucció sistemàtica de la vida dels habitants de la ciutat era l'objectiu arqueològic principal, va concloure que, per la mida de les construccions, les dades dels equipaments i les ofrenes en els enterraments, no s'observava una notòria desigualtat social. En canvi, als túmuls posteriors de líders indoeuropeus, es veia clarament una estructura social piramidal.

El seu equip va trobar més de 150 habitacions i edificis, alguns decorats amb guix, murals, relleus i escultures. El descobriment d'aquest lloc ha estat primordial per ajudar en l'estudi de les dinàmiques socials i culturals d'un dels assentaments més grans ocupats de forma permanent al Pròxim Orient.⁸

Segons Sanahuja, amb les restes de les ossamentes humanes i en les representacions figuratives es pot esbrinar com es processaven els aliments, com es fabricaven els artefactes, com es cuidaven les criatures, malalts o persones grans, i, per tant, les tombes funeràries, amb els seus aixovars i ofrenes, donen molta informació.

⁸ Eisler, Riane. *El caliz y la espada*.1996, p. 28.

És, sobretot, en la Nova Arqueologia anglosaxona on es reflecteixen els principis organitzatius dels sistemes socials, és a dir, les formes de vida de cada societat, els patrons de residència, els vincles de parentiu, l'estatus polític, la reciprocitat i l'explotació per raó de classe. Sanahuja fa una investigació exhaustiva sobre el tema i també analitza, descriu i estudia cent estatuetes de les anomenades *venus* paleolítiques trobades en un territori que va des de l'extrem occidental fins a les planures siberianes i queda sorpresa de com, en un període de temps tan antic i tan ampli, comunitats humanes molt allunyades posseeixen convencions compartides que tenien un simbòlic comú i, per tant, com a mínim durant vint mil anys, el sexe femení va ser l'originari, fet que exclou la teoria androcèntrica i fal·locràtica del sexe masculí com originari i únic del gènere humà.⁹

2.5 Deesses

Tal com hem dit, les primeres representacions humanes que s'han trobat en el paleolític superior (fa entre 35.000 i 10.000 anys) i part del neolític són figures iconogràfiques del cos femení o antropomorfes.

Hi ha unanimitat en el fet que aquestes representacions i símbols femenins expressaven alguna forma de religió primitiva de culte a la fertilitat i, en especial, Çatal Hüyük era un lloc prominent del culte a la deessa mare, com a símbol universal de fecunditat. However, many other archaeologists did not agree with him, and the dispute created a controversy.

El 1974, quan l'arqueòloga Gimbutas publica per primer cop un compendi de les troballes de les seves pròpies excavacions i d'algunes altres, estudia més de trenta mil escultures femenines en miniatura de fang, marbre, os, coure i or, preservades en una caverna durant vint mil anys. Aquestes figuretes es caracteritzen perquè estan representades sense atributs ni objectes que es poguessin fer servir d'armes.

⁹ Sanahuja Yll, María Encarna. *Cuerpos sexuados, objetos y prehistoria*. 2002, p. 125 i 131.

Una altra petjada de la presència femenina la trobem en el conjunt rupestre de Cogul (Lleida), de fa com a mínim cinc mil anys. És considerat un dels jaciments d'art rupestre més importants de la península Ibèrica. Hi ha una escena de dansa en la qual un grup de dones aparellades (unes pintades de negre i altres de vermell i amb unes faldilles llargues) envolten la figura d'un home nu de mida més petita. Segons Rainer, podrien representar sacerdotesses en una cerimònia religiosa.

2.6 Com era la societat matrística prepatriarcal?

El fonamental dels grups humans del paleolític superior fins als primers mil·lennis del neolític és que la **cultura i la naturalesa** encara no s'havien divorciat. Era una època estable en la qual, per la seva estructura mateixa, no hi havia guerres ni estaven organitzats per defensar-se, ja que no hi havia fortificacions ni s'han trobat armes punxegudes, el que evidencia el seu caràcter pacífic. També s'ha comprovat que la demografia era estable.

Eren societats fonamentades en un ordre familiar, no pas en un poder polític, i basades en la reciprocitat en comptes de l'asimetria.

Escena del conjunt rupestre de Cogul (Lleida)

Les mares no exercien un poder coercitiu com a grup, ja que d'elles naixien tant les filles com els fills i, per tant, si donaven vida als dos sexes, se suposa que ho gestionaven amb la mateixa generositat i equitat per a ambdós. En canvi, l'ordre patriarcal ens té acostumats des de sempre a les representacions iconogràfiques d'una mare amb un fill, mai amb una filla, ja que la importància rau en el fet d'engendrar un baró.¹⁰ Sense anar més lluny, encara fins al segle xx, a la Xina, hi havia avortament selectiu de nenes quan el govern va imposar la política del fill únic.

L'antropòloga Martha I. Moia, en la mateixa línia de pensament esmentada, considera que l'estructura original primària va ser el "ginecogrú": la dona com a agent d'organització social en tant que creadora d'aquest grup social primari. Utilitza el terme *ginecogrú* per designar el clan inicial format per dones de diverses generacions i la seva prole. Parla de "ginecollinatge" en comptes de matrilinealitat, i de "residència ginecocal" en comptes de matrilocaltat i posa exemples de la seva pervivència en societats actuals d'Àfrica.

L'autora sosté que el primer vincle social estable de l'espècie humana no va ser la parella heterosexual creada per la teoria de l'home caçador, tan difosa, sinó els vincles que uneixen la dona amb la criatura en donar a llum i, posteriorment, per la dependència prolongada pel lent desenvolupament del seu cervell i, per tant, la responsabilitat de la seva criança.

Aquest vincle original s'expandeix en afegir-s'hi altres dones en estat de gestació o criança per ajudar-se en les tasques comunes de donar a llum i conservar la vida. I així es forma aquest grup social primari, el "ginecogrú", compost per dones de diferents generacions i la respectiva prole. I encara que aquí hi falta el personatge que entra en relació amb les dones per garantir la reproducció de l'espècie, considera que en aquesta època arcaica són vincles momentanis i inestables. I, a més, desconeixien la biologia reproductiva.¹¹

¹⁰ Sanahuja Yll, María Encarna. *Cuerpos sexuados, objetos y prehistoria*, 2002, p. 132-133.

¹¹ Reguant, Dolors. *La mujer no existe: un simulacro cultural*. 1996, p. 28.

L'antropòloga Mª Jesús Buxó ens parla de l'origen del llenguatge humà i considera que va ser la dona la que va crear la llengua en el doble sentit social i lingüístic.

La posició erecta i el bipedisme van influir en l'expansió del cervell dels homínids. Però, a mesura que creixia el cervell, s'anava eixamplant la pelvis de les dones per donar pas a les criatures, que naixien amb caps més grossos. La immaduresa cerebral dels nadons relacionada amb la mida del cervell va influir en la dependència dels homínids amb la mare. Segons Buxó, a mesura que es va anar incrementant el coneixement eco-socio-cultural, de la mateixa manera va tenir més importància el període de socialització de nenes i nens. I per tant les dones van haver de refinar el sistema de comunicació i de comprensió de significats de la complexitat creixent.¹²

També s'explica l'origen del llenguatge per la teoria de les habilitats diferencials en la lateralització del cervell, segons la qual homes i dones processen cognitivament de manera diferent, encara que no necessàriament de manera superior una de l'altra; segons això, les nenes tenen desenvolupat abans l'hemisferi esquerre, on se situa la parla, i els nens tenen avantatge en les habilitats espacials. Dianne Jonas afirma també que el primer context en el qual la protollengua es devia mostrar adaptativa va ser a partir de la relació entre la mare homínida i la seva prole. Per tant, en aquest sentit considera que la nostra capacitat per parlar i la producció de llengües es van desenvolupar en funció d'aquesta experiència inicial.¹³

Com ja sabem, la importància cultural de la parla humana no és tan sols comunicativa sinó que rau especialment en la capacitat de generar significat i deduïm que, en aquest sentit, si les dones van ser les que van ensenyar el llenguatge, no l'ensenyarien donant una visió del món asimètrica i subordinada en contra d'elles mateixes.

Una altra característica distintiva culturalment d'aquestes societats és l'autoritat de l'experiència a causa de l'edat. La trobem reflectida en la imatge

¹² Buxó Rey, Mª Jesús. *Antropología de la mujer*. 1978, p. 34.

¹³ *Ibid.* p. 35 i 42.

d'una àvia que apareix en un habitacle d'un assentament a Tessàlia (Grècia) a través de la grandària de les figures i la seva distribució espacial: és de mida més gran que la resta i està situada en una plataforma elevada.¹⁴ També ho trobem en les societats recents de caçadors i recol·lectors estudiades pels antropòlegs. Això ens fa pensar que l'edat tenia un cert estatus en aquests grups humans, molt diferent del que transmet la cultura actual, amb la sobrevaloració del mite de la "joventut".

2. 7 Desmitificació dels tòpics

Des de la visió del patriarcat, el baró s'ha instituït com l'arquitecte de tot el progrés i ha transmès la visió següent sobre els orígens de la nostra civilització: La parella humana com a primera cèl·lula de la societat, formada per l'*home caçador* (activitat més valorada culturalment) i per la *dona*, dedicada a la **reproducció i a les tasques de recol·lecció**. Es tracta d'una divisió del treball fonamentada sobre una base biològica. Aquest és l'esquema que s'ha emmarcat en un quadre estàtic.

En canvi, tant les dades etnogràfiques com les arqueològiques contradueixen aquesta visió biològica. Les societats primitives no contemplem la disparitat de força física, iniciativa i capacitat de resistència entre home i dona. Les restes humanes més antigues no mostren una mida gaire diferent entre l'ossament de l'home i la de la dona. Fins i tot, passa sovint en el regne animal que les femelles són més grosses que els mascles. S'ha comprovat també, la gran capacitat de resistència de les dones en les societats etnogràfiques estudiades, tant pel tipus de treball com en la participació en llargs desplaçaments, on suporten qualsevol tipus de càrrega.

Recentment, a l'any 2018, un equip d'investigadors de La Universitat de Califòrnia (EE.UU.) conjuntament amb l'Institut d'Investigacions Arqueològiques Collasuyo (Perú) i en col·laboració amb la població local, han descobert restes de jaciments prehistòrics que daten de fa uns 8000

¹⁴ Sanahuja Yll, María Encarna. *La cotidianeidad en la prehistòria*. 2007, p. 141,

anys. I, a través de les anàlisis de l'estructura òssia i els pèptids dentals, han identificat una jove entre 17 i 19 anys, enterrada amb eines de caça major. Això ha comportat la revisió d'altres enterraments per comprovar que més d'un terç dels caçadors, en realitat eren caçadores.

El tema de la immobilitat que, per raons de la reproducció i criança, atribueix la divisió sexual del treball, també podria enfonsar-se com a teoria. En primer lloc, sembla haver-hi consens en el fet que, inicialment, hi havia un tipus de caça cooperativa, una caça menor o bé carronyaire i que no representava la font alimentària principal.

Les antropòlogues M. Kay Martin i Barbara Voorhies han elaborat un estudi sobre noranta societats recol·lectores d'Àfrica i Amèrica, avui dia quasi extingides, on han trobat aspectes similars als de l'antiga societat matrística, concretament el tipus d'eines i la divisió del treball. En aquestes societats, la caça no és el principal mitjà de subsistència. Moltes vegades només representa d'un 30% o 40% del total de la dieta alimentària. Per tant, la sobrevaloració de la caça només és una mesura cultural, ja que no ve donada ni per la contribució econòmica que representa ni per ser el mitjà d'alimentació principal. La mateixa estratègia que es produeix en l'actualitat amb la desvalorització del treball de producció domèstic i de cures, els quals no entren en la quantificació econòmica al no estar inclosos en el dogma del treball productiu.

Un exemple diferent de divisió del treball el trobem en la societat tiwi de l'Illa de Melville, davant d'Austràlia segons dades del segle xx, on la base de la subsistència es divideix en aproximadament un 50% la recol·lecció, un 30% la caça i un 20% la pesca. Però la divisió d'aquestes tasques no està vinculada al sexe sinó a la categorització del l'espai ambiental. Els homes s'ocupen dels recursos del mar i del aire i les dones, dels recursos de la terra, no només recol·lecció sinó també la caça d'animals terrestres.¹⁵

I també cal remarcar que les indústries primitives van ser les indústries casolanes desenvolupades per dones, com la cocció d'aliments, la preparació de pells

¹⁵ Martin, M. Kay i Voorhies, Barbara. *La mujer: un enfoque antropológico*. 1978, p. 176-177.

per a la vestimenta i ornamentació, la fabricació de ceràmica i altres tècniques relacionades amb l'agricultura i les medecines. Aquestes dades desmenteixen l'equació segons la qual la divisió del treball promou jerarquies.¹⁶

2.8 Transició

Hi ha unanimitat que el pas d'un model de societat a un altre va ser un procés gradual. És a dir, no es va fer de cop sinó que va ser un procés llarg de gestació i, fins que definitivament va cristal·litzar a l'Atenes clàssica, no va ser igual a tot arreu.

Amb la revolució neolítica, que va començar a finals de l'última glaciació, aproximadament cap al 9500 a. de la n. e., s'inicia el pas d'una societat depredadora a una economia de producció, que s'orienta cap a una estructura jeràrquica piramidal.

Yuval Noah Harari diu que la revolució agrícola del neolític va ser una trampa i un frau, al contrari del que s'havia entès fins ara, com un progrés per a la humanitat, ja que varen perdre la simbiosi íntima amb la natura, per precipitar-se cap a la cobdícia i alienació. Els caçadors-recol·lectors coneixien els secrets de la naturalesa molt abans de la revolució agrícola, ja que la seva supervivència depenia d'un coneixement profund dels animals que caçaven i de les plantes que recollien. En lloc de comportar una nova era de vida regalada, la revolució agrícola va comportar per als agricultors una vida generalment més difícil i menys satisfactòria. El blat, l'arròs i les patates varen “domesticar” l'*Homo sapiens*, i no pas a l'inrevés.¹⁷ El que no explica aquest historiador i assagista israelià és el context on es va formar aquest salt en l'evolució de la humanitat, ja que quan segueix la pista dels orígens de la humanitat, obvia tot el que es refereix al femení, o bé les societats d'un ordre familiar que hem anomenat societats matrístiques,¹⁸

¹⁶ Reguant, Dolors. *La mujer no existe: un simulacro cultural*. 1996, p. 44.

¹⁷ Harari, Yuval Noah. *Sapiens, Una breu història de la humanitat* p. 122, 123, 128, 147

¹⁸ En ple segle XXI continuem fent una història reduccionista de la humanitat. Una mancança o invisibilitat de repercussió greu tenint en compte que Yuval Noah Harari s'ha convertit en un dels intel·lectuals de referència, cautivant l'atenció de tot el món, essent aquest llibre un best-seller del qual s'han venut

A Europa, en concret, el procés s'inicia una mica més tard, cap al cinquè mil·lenni abans de la nostra era. Gràcies a les datacions amb radiocarboni, s'ha pogut saber que hi va haver diverses onades migratòries dels pastors de l'estepa o poble kurgan, també anomenats indoeuropeus, que van eliminar l'Europa prehistòrica.

Eisler fa una picada d'ullet i explica que els indoeuropeus, o grup d'individus de "raça" ària, que en temps moderns va ser idealitzada per Nietzsche i, després, per Hitler, com l'única raça pura europea, en realitat no eren els europeus originals, sinó que provenien del nord-est europeu i asiàtic, encara que tampoc no eren de l'Índia, com semblaria per l'etimologia del terme.¹⁹

Segons Gimbutas, hi va haver tres onades d'incursions o xocs culturals. La primera es va produir entre el 4300 i 4200 a. de la n. e.; la segona, entre el 3400 i 3200 a. de la n. e., i la tercera onada, entre el 3000 i 2800 a. de la n. e. Eren governades per poderosos sacerdots i guerrers que portaven amb ells els seus déus masculins de la guerra.

Entre totes les invasions o desplaçaments de pobles que hi va haver a Europa i al continent asiàtic, destaca el del poble semita o hebreu, provinents dels deserts del sud, i als quals associem amb el judaisme i el cristianisme. El poble d'Abraham, Moisès i Josuè, a semblança dels indoeuropeus, també van introduir un déu de la guerra i de les muntanyes, violent i colèric, i en pocs anys van imposar la seva ideologia.

Tots aquests pobles tenien en comú un model dominador i violent d'organització social i la manera d'aconseguir la riquesa material. En comptes de desenvolupar noves tecnologies de producció, van desenvolupar tecnologies cada vegada més eficaçes de destrucció, fonaments aquests, encara de la nostra societat actual.²⁰

Kay Martin afirma que, allà on es produí la transició a l'agricultura, es on es van erigir les categories rígides en relació amb la divisió sexual del treball. Una distinció conceptual del treball domèstic i extradomèstic seguint la dicotomia de dins/fora, que va tenir com a conseqüència allunyar les dones de la vida pública.

¹⁹ Eisler, Riane. *El caliz y la espada*. 1996, p. 40.

²⁰ *Ibid.*

Aquesta autora posa exemples en què la segregació de les dones arribà fins al paroxisme. La societat kanuri, del nord de Nigèria, anomena el confinament de la dona amb el terme *pardah*. Les dones estan confinades a la part del darrere de la casa i només poden sortir en rares ocasions amb el permís del marit. Solen ser considerades un signe de riquesa, com altres objectes de propietat.²¹

Al llarg d'aquest període, a més de la divisió sexual del treball, el control de les dones, la instauració de la família nuclear i la formació dels primers estats, el que va ser primordial és el traspàs de deïtats: de deesses a déus.

2.9 Patriarcat

Si abans dèiem que l'època matrística no era pròpia de cap poble en particular sinó d'un estadi cultural, també podem dir el mateix del patriarcat.

Hem vist que el que va afavorir el trànsit d'una societat a l'altra, el pas a un model d'organització patriarcal, no va ser únicament l'economia, com sosté el materialisme històric; tampoc no va ser determinant la biologia. Més aviat va ser provocat per un cúmul de circumstàncies i, també, de mecanismes psicològics. Però el que ens interessa aquí principalment és com es va produir l'aculturació.

Amb paraules de Borneman, “el més dramàtic del patriarcat no és l'auto-destrucció de l'home, com a resultat de la seva temptativa de fer de la dona la seva esclava, sinó la destrucció de la consciència de la dona en esborrar-li tots els records d'èpoques anteriors al patriarcat, el bloqueig del coneixement del que va ser, del que és avui i del que podrà ser demà”.²²

I és aquí on rau l'èxit del patriarcat, en el fet d'esborrar totes les petjades. Per això en les diferents narracions, siguin de la mitologia o de les religions, totes les cosmogonies del món ens porten al patriarcat. Així, la Bíblia esborra la mare original i la reemplaça per un primer home. D'aquesta manera se l'exclou del simbòlic.

²¹ Martin, M.Kay i Voohies, Barbara. *La mujer: un enfoque antropológico*. 1978, p. 262.

²² Borneman, Ernest. *Le Patriarcat*, 1979, p. 298.

La psicòloga i historiadora feminista Victòria Sau té una teoria molt elaborada sobre el matricidi primitiu o, el que seria el mateix, la cancel·lació de la figura materna.²³ A més, fa l'observació que el pas de la societat organitzada amb la mare com a figura primigènia a la "paternitat" del patriarcat va ser un moviment de reacció. El coneixement del pare com a genitor no es va construir com un saber acumulat sinó que es va regirar en contra d'un saber que considerava imperfecte. I això ha suposat viure durant mil·lennis en reacció a un referent primordial com és la figura de la mare; i que en no ser possible viure *sine die* en reacció, només hi ha dues opcions: ocanvi o mort.²⁴

El que Victòria Sau anomena matricidi primitiu apareix en la mitologia grega representat per Zeus, quan s'autoproclama sobirà de tots els déus i deesses i s'apropia de la maternitat de la seva esposa Metis i fa néixer Atena del seu cap i de la maternitat de Sèmele per fer néixer Dionís de la seva cuixa.

Respecte a això, queda reservat a l'Apol·lo d'Èsquil pronunciar la base "científica" quan diu: "La mare no és progenitora d'aquest nen, sinó mainadera de la llavor acabada de sembrar".²⁵

La teoria psicoanalítica que tant ha calat en el segle xx també hi ha aportat el seu gra de sorra quan Freud va interpretar que la identitat psicològica de la dona es caracteritzava per l'"enveja de penis".

En canvi, el psicoanalista G. Zilboorg dona una altra versió dels fets: "M'inclino a pensar que no és enveja de penis per part de la dona, sinó enveja de la dona per part de l'home, ja que ella és psicogenèticament més antiga i, per tant, més fonamental".²⁶

En la societat matrística, la sexualitat no s'establia per la polaritat entre els dos sexes, sinó per la recerca de l'altra persona, independentment del seu sexe, com a font de calor i benestar. I, per tant, un dels factors que van propiciar l'abolició del dret matern va ser el descobriment del "jo"

²³ Sau, Victòria. *El vacío de la maternidad*. 1995.

²⁴ Sau, Victòria. *El futuro es mujer*. Ponència Jornades Saragossa, 1992, p. 2-3.

²⁵ Blake Tyrrell, William. *Las amazonas*. 1989, p. 166.

²⁶ Zilboorg, Gregory. *Masculino y femenino*. 1947, p. 456.

com a entitat independent del grup, la prohibició de l'incest i, seguidament el pensament en forma decategories humanes.²⁷

El pas definitiu a l'estadi de família patriarcal es va poder fer quan el dret patern va haver integrat totalment les criatures al clan del pare. I a diferència del que passava al clan matern, on les criatures estaven integrades en la col·lectivitat per evitar l'alienació de qualsevol d'elles, amb la família patriarcal es crea la por de l'autoritat, l'obediència supeditada al dret d'heretar els béns de propietat i el càstig segons la fórmula de justícia establerta.²⁸

Del vincle de la dona relacionada amb la mare Terra com a ésser originari que dona vida, es va passar a la maternitat imposada com a ofici. Abans l'home només era un fertilitzador inconscient. El descobriment de la paternitat no li va conferir a l'home un estatus en la criança dels infants, sinó que va convertir la paternitat en un títol de propietat, no tant amb l'objectiu de suplir les necessitats de la seva prole sinó per assegurar la transmissió per herència de la propietat privada. Es va passar d'una societat reguladora a una de normativització jeràrquica, per no dir fonamentalista.

Hi ha un ritual molt conegut en antropologia anomenat "la covada", que mostra el desig d'emulació de la maternitat per part de l'home i que consisteix en el fet que, quan una dona va de part, el marit es posa al llit simulant els mateixos dolors. Segons Zilboorg, "és una identificació hostil, màgica i compulsivoneuròtica amb la mare".²⁹

Per desvirtuar la importància de la maternitat, s'han observat, de manera universal, restriccions i tabús³⁰ relacionats amb el cicle reproductiu, tant per a la menarquia com per a la menstruació. En alguns casos consisteixen en l'aïllament per evitar-ne el contagi, sempre associant el concepte d'impuresa, contaminació o malaltia a la sang relacionada amb la menstruació. És més, se-

27 Borneman, Ernest. *Le Patriarcat*. 1979, p. 31.

28 *Ibid.* p. 209-210.

29 Zilboorg, Gregory. *Masculino y femenino*. 1947, p. 456.

30 "En la literatura antropològica, el concepte de tabú es refereix a individus, coses o paraules, les qualitats dels quals són objecte de temor o susceptibles de ser prohibides." Buxó Rey, Mª Jesús. *Antropología de la mujer*. 1978, p. 86.

gons Briffault, la paraula polinèsica *tabú* o *tapú* sembla estretament vinculada amb *tupua*, que significa ‘menstruació’.³¹

Victòria Sau considera que, després del matricidi primitiu, només es donarà valor a l'efusió de sang dels homes produïda per ferides de guerra, ja que “donar vida” ja no serà important; només ho serà “arriscar-la”. Es pregunta, també, si en realitat el tabú menstrual no devia ser el primer que va existir i no pas el tabú de l'incest, com opinen algunes teories antropològiques.

Un altre exemple que acaba de ratificar l'associació del cicle reproductiu amb la impuresa de la dona és el fet que, en moltes societats observades, la perillositat femenina s'acaba amb la menopausa i permeten, aleshores, que les dones guanyin una certa autoritat que abans se'ls havia negat.

Les vídues, en canvi, sí que constitueixen un perill social, ja que poden ser reproductores sense pertànyer a cap home, per tant, se les ha de sancionar. Podem veure com a exemple d'un cas extrem el costum d'immolar la vídua amb el marit en la pira funerària quan aquest moria. Aquest ritual s'ha practicat a l'Índia almenys fins al segle xx.

I a causa d'aquest títol de propietat en què es converteix la paternitat, la por de no saber qui és el pare d'una criatura fa que s'instauri punitivament l'insult més universal, tant en l'espai com en el temps: “fill de puta”, que vol dir ‘fill sense pare’ en el sentit de la manca de control.

Lévi-Strauss, en el llibre *Las estructuras elementales de parentesco*, parla de la circulació de les dones d'un grup a un altre. En el canvi d'estructura, la residència matrilocal passa a ser patrilocal, és a dir, les dones van a viure a la residència del marit. I s'estableix un pacte entre barons (consogres o cunyats), en el qual ells són els únics que tenen poder de decisió legitimada i són ells qui es reparteixen el producte de la seva apropiació. Per tant, les dones passen a ser el col·lectiu que els homes es reparteixen entre si. Així doncs, un factor primordial relacionat amb les regles de filiació i residència i, per tant, lligades a l'exogàmia, és l'exili de la dona del seu nucli focal.³²

³¹ Briffault, Robert. *Las madres*. 1974, p. 247.

³² Reguant, Dolors. *La mujer no existe: un simulacro cultural*. 1995, p. 34.

Així com en el grup del clan ginecofocal l'home no perdia la seva pertinença en canviar de grup residencial, en el cas de la dona, l'exili genera aïllament i divisió entre les dones en instaurar-se un sistema autoritari patriarcal.

La descendència per via materna i la matrilocaltat donaven a la dona un cert estatus, ja que els parents del seu clan li reforçaven l'autoritat. L'home continuava pertanyent al clan de la mare i en aquesta estructura es potenciava l'equilibri de tots els membres del grup. En el moment que es desvincula la dona del clan de la mare, hi ha un punt d'inflexió en la història. Es genera la "germandat de barons", es reforcen entre ells i es reproduïxen genealògicament a través del seu llinatge i creant la seva pròpia moral.

Amb relació a aquesta regla d'exogàmia, trobem en les societats arcaïques el tabú que un home no pot parlar amb la sogra i, en alguns casos, no pot ni tan sols mirar-la. Els yukatans creïen que si un home arribava tan sols a ensopegar amb la seva sogra, no podria engendrar fills.³³

El matrimoni es va organitzar inicialment com un contracte entre grups de parentiu i, més endavant, es va convertir en un contracte entre l'home i la dona, tenint com a preu el dot de la núvia. D'aquesta manera, amb el matrimoni, la dona escapava de l'autoritat del pare, però no obtenia la llibertat sinó que únicament canviava de propietari. Aquest ús primitiu del matrimoni com a transferència de la dona del pare al marit o la idea de la compra de núvia, s'esce-nifica encara actualment de la mateixa manera en la majoria de cerimònies de casament i sobretot en la ficció: el pare acompanya la núvia a l'altar, on l'espera el marit per efectuar el que s'anomena "l'entrega". D'aquesta manera es perpetua inconscientment el significat primigeni de la dona com a objecte que es trans-fereixen els homes.

Tot això ens confirma la teoria de Carol Pateman segons la qual el contracte sexual és previ al contracte social de Rousseau. És un contracte entre homes respecte al "cos" de les dones: "Convertides en signes, les dones són els emble-mes de l'estatus de l'home".³⁴

³³ Briffault, Robert, *Las madres*. 1974, p. 60.

³⁴ Moscovici, Serge. *La sociedad contra natura*. 1975, p. 220.

Encara que aquests fets semblin anacronismes que no tenen relació directa amb l'actualitat, veurem com encara perviuen en l'inconscient cultural i com, a més a més, les estem encoratjant en la ficció, la qual cosa no fa res més que desdibuixar o desvirtuar les polítiques contra la violència masclista que s'estan impartint des de les escoles i les institucions i ja no diguem des de la militància feminista. I és justament aquesta contradicció que fa molt més difícil eradicar el problema d'aquest tipus de violència. Un exemple actual il·lustratiu de la dona com a pertinença del col·lectiu masculí es va produir el 2015 al derbi futbolístic entre el Barça i el RCD Espanyol. Al RCDE Stadium algú va desplegar una enorme pancarta que deia: "Shakira es de todos".

Tal com hem vist analitzant l'evolució històrica, l'home no va buscar un avantatge en la maternitat de la dona, sinó que se'n va apropiat i, amb ella, també de la seva sexualitat. La maternitat ja no era font de vida sinó una "servitud". I en el binomi oposat cultura/naturalesa, ell s'atribueix la cultura i el concepte de *naturalesa* el relega simbòlicament a sinònim d'animalitat. És per això que institucions delegades del patriarcat com són l'estat i l'església actualment encara decideixen sobre el cos de les dones.

El desordre en la primera jerarquia home-dona genera el nucli de les altres patologies socials. La categorització entre superior i inferior traduïda a "home" i "dona" s'estén mimèticament a altres col·lectius basant-se en la diferència jerarquitzada de "l'un" i de "l'altra". La primera discriminació, per tant, és la matriu que permet les altres discriminacions i, alhora, en totes elles s'hi troba la primera. És probable que, en cas de no haver existit la primera, potser no haurien existit les altres situacions polítiques, econòmiques i socials que tenen a veure amb l'esclavatge, l'explotació, la servitud, la colonització i, per tant, l'alienació de l'ésser humà.

El patriarcat va significar el poder del pare, el *pater familias*, sobre la vida i propietat dels altres membres de la família. La paraula *família* es comença a utilitzar de manera legal a la Roma antiga i prové de *famulus*, que significa 'esclau', ja que en la societat romana el *pater familias* era l'amo de dones, esclaus, nens i nenes. Tenim una altra "supervivència" cultural molt actual en la paraulajurídica *paricidi*, que s'aplica quan algú mata el pare o la mare o els fills, ja que tots formen part de la mateixa unitat del pare.

En conseqüència, és aquest *pater familias* o les institucions patriarcales delegades, el que, en el seu pensament excloent, decideixen quins són els fills i filles legítims o il·legítims; quina és la ciutadania de primera o de segona categoria i, segons el terme *civilització*, qui són els civilitzats en oposició als salvatges que cal colonitzar, sempre dins la dialèctica amo/esclau.

La mateixa dicotomia existeix en el concepte d'*honor* autoatribuït per l'home i el de *virtut* obligatòria assignat a la dona. La persistència d'aquest anacronisme en la societat actual, és la font dels crims més abjectes.

El fals concepte de *puresa sexual* per la manca de la qual un home queda deshonorat, sigui per part de la dona, germanes o filles, les converteix en un objecte punitiu, molt utilitzat en les guerres per castigar i venjar-se de l'enemic. La violació de les dones d'un grup conquistat, convertides en botí de guerra, és un fet que es produeix des del segle viii a. de la n. e. fins a l'actualitat. Però aquest tema no quedarà resolt si no ens desfem de la violència simbòlica que anem reproduint.

L'aculturació del patriarcat ha afectat tant els homes com les dones, cadascun en el seu paper segons el "gènere" que se li atribueix. Fins aquí hem vist com s'ha desencadenat aquest procés, que va de bracet amb el sistema capitalista neoliberal actual. I les principals tendències que s'originen des de les institucions patriarcales són: la fagocitació, la desproporció, l'acumulació, l'acceleració i, finalment, l'excrecència. Aquestes i la manca de previsió ens porten a la saturació i l'alienació de l'ésser humà. Ben diferents del que seria propi d'una espècie humana evolucionada, en aquest cas la del *sapiens sapiens*.

Segons Boorneman,³⁵ els seus efectes psicològics directes en les persones són la inseguretat, la por, l'enveja, la culpabilitat i la vergonya, sentiments inexistents en la societat matrística, en la qual no hi havia la polarització dels dos sexes.

³⁵ Boorneman, Ernest. *Le Patriarcat*. 1979, p.259.

2.10 Matriarcats actuals

Encara que sembli sorprenent, després d'aquests, com a mínim, quatre mil·lennis de domini patriarcal, podem trobar al món actual vestigis de societats aïllades que es regeixen amb uns altres paràmetres. Són societats anomenades habitualment *matriarcats*.

Es tracta més aviat de comunitats matrilineals o matrilocals on les dones tenen un paper preponderant, una certa autoritat (que no poder) sobre la comunitat. El matrimoni no existeix i, per tant, els pares no tenen cap responsabilitat sobre la descendència; en tot cas, qui la té és el germà de la mare, que viu en el clan familiar.

La comunitat mosuo, a la Xina, n'és un exemple curiós per haver resistit, a més, les investides dels diferents governs de l'Estat. Però, sembla que el que no va aconseguir eliminar la voluntat política ho aconseguirà actualment el turisme, que capgira "la significació cultural" que representa la llibertat sexual per convertir-la en prostitució.

En aquesta societat, les filles són ben rebudes, no com a la resta del país, on fins fa poc, tal com hem dit, les lleis limitaven el nombre de la descendència familiar, amb el consegüent augment de l'avortament quan el futur nadó era una nena.

Són una ètnia que habita en una regió molt aïllada situada a les províncies de Yunnan i Sichuan, prop de la frontera amb el Tibet i al costat del llac Lugu. Està formada per unes trenta-cinc o quaranta mil persones.

Les dones administren els béns i distribueixen la feina. Els homes es dediquen sobretot a la pesca i la ramaderia i també a resoldre alguns assumptes polítics amb altres comunitats. Elles són les úniques propietàries i la descendència, llinatge i residència es transmet de mare a filla, és a dir, té les mateixes característiques d'un clan matrilineal i matrilocal.

Com que no existeix el matrimoni, les relacions són lliures. Quan una dona mosuo compleix els tretze anys, es considera que fa el pas a l'edat adulta i, mit-

jançant un ritual, rep la clau de la seva pròpia habitació. A partir d'aquest moment, pot tenir relacions sexuals amb qui vulgui. A la nit, però, cada home torna a la seva llar materna. Aquí no hi ha fills il·legítims ni traumes de ruptura amorosa.

Les dones solen ser admirades pels homes no per aspectes eròtics o afectius, sinó més aviat pels dots de comandament, la capacitat de treball i l'habilitat en el cant.

Alguns sociòlegs consideren probable que l'existència d'aquesta societat sigui una reminiscència d'antigues societats rurals, que poden haver-se donat pel fet que els homes desapareguessin en les guerres o fossin monjos budistes que havien fet vot de castedat i no volguessin reconèixer la seva descendència.

Sigui aquesta la mirada o una altra, el que està clar és que en una societat d'aquest tipus on les dones tenen un paper preponderant i d'organització social cooperativa regna l'harmonia i no està estructurada en la violència.

Existeixen altres comunitats on, curiosament, s'han escapat de la norma universal i les dones tenen cert estatus social: l'ètnia de l'arxipèlag de Bijagós, davant la costa de Guinea Bissau, o les nagovisi, a l'illa Bougainville, Nova Guinea. O, també, les khasi, al nord-est de l'Índia, al costat de Butan i Birmània.

No obstant això, algunes d'elles, a pesar de ser considerades com a matriarcats, moltes vegades no són més que el domini de les dones en un camp o altre, però l'ordre simbòlic estructural és patriarcal, per tant no es tracta realment d'una cultura matriarcal en el sentit que li hem donat. Un exemple es considera matriarcat de la comunitat de Juchitán a Mèxic, on encara s'exigeix la virginitat de la dona abans del matrimoni.

2.11 Avui dia

Malauradament, en ple segle xxi, el patriarcat encara és present gairebé en l'aire que respirem. Amb paraules de Victòria Sau: "El patriarcat és una institució flotant, una cosa semblant a un fum que ho acapara tot però que no es deixa veure".

Les lluites feministes han interpel·lat el patriarcat i propiciat una evolució molt positiva sobretot en l'aspecte jurídic i social, però encara falta molt per canviar l'ordre simbòlic de la nostra societat.

Per començar, seria bo fer un procés al patriarcat, ja que aquesta institució està inscrita en les nostres ments, però no està escrita enlloc. És a dir, no s'ha acceptat oficialment com qualsevol constitució política o decàleg religiós. Primer, caldria un reconeixement formal de la seva existència, que fos acceptat universalment per tots els països de manera vinculant i, seguidament, que fos abolit *ipso facto*. Aquesta seria una manera d'admetre el seu anacronisme i el greuge que ha suposat, i suposa, per a la meitat de la població durant el llarg període de temps que portem d'història escrita.³⁶

En quedar invisibilitzat, el Patriarcat, s'inhibeix més fàcilment de la memòria i, per tant, de la seva tasca educativa i deconstructiva en general, i a les escoles, en particular, on s'estudia qualsevol institució, menys aquesta.

És més, mentre existeixi en l'inconscient col·lectiu la càrrega simbòlica d'algunes supervivències culturals enquistades que expliquen la visió del món rebuda i que continuem produint i reproduint, es fa difícil un canvi substancial.

³⁶ L'Associació Gea va promoció l'any 2010 una Declaració amb aquesta proposta, que va presentar a Nova York, al Fòrum de Beijing Plus 15, en el marc de les Nacions Unides. Hi donaven suport més de 240.000 persones de setanta països, però no va tenir èxit, més enllà del ressò de la difusió educativa.

3

Mites fundacionals

*Sin la figura de la madre los pueblos enloquecieron.
Todo lo esotérico de los siglos no ha sido más que un esfuerzo titánico
y secreto por recuperarse de aquella sabiduría perdida.*

Victòria Sendón de León(1988)

Després d'analitzar la gènesi de les civilitzacions anteriors en el temps històric, convé conèixer com es va formar la seva significació en el temps mític, ja que els mites, com també les religions, ens proporcionen una primera interpretació del món. Rememoren els orígens, un temps passat on va tenir lloc el principi de totes les coses. La seva funció social és justificar i inculcar els valors d'una societat, és a dir, «immobilitzar» una concepció d'un món determinat i, per tant, oferir models de comportament.

Per altra banda, el mite no es pot comprendre com una seqüència contínua d'esdeveniments sinó en la totalitat de la significació. També intenta donar resposta a conflictes generats en l'inconscient col·lectiu, i és el grup dominant qui proporciona els continguts simbòlics per garantir millor la defensa dels seus interessos.³⁷ Segons Lévi-Strauss:

No estoy muy lejos de pensar que en nuestras sociedades la historia sustituye a la mitología y desempeña la misma función, ya que, para las sociedades ágrafas y que, por tanto, carecen de archivos, la mitología tiene por finalidad asegurar,

³⁷ Reguant, Dolors. La mujer no existe, un simulacro cultural. 1996, p. 55-56.

con un alto grado de certeza –una certeza completa es obviamente imposible– que el futuro permanecerá fiel al presente y al pasado. Sin embargo, para nosotros, el futuro debería ser siempre diferente, y cada vez más diferente del presente, diferencias que en algunos casos dependerán, sin duda, de nuestras elecciones de carácter político.³⁸

En la universalitat dels mites fundacionals veiem que hi ha un denominador comú: la instauració del patriarcat després de l'eclosió de l'època matrística anterior.

En el temps històric, durant el paleolític hem vist com la figura de la «deïtat» era identificada amb una «dona»³⁹ i no pas amb un «home». Progressivament, aquesta figura va anar desapareixent a mesura que es consolidava el patriarcat. També ho llegíem en les proves de l'exemple de l'illa de Creta, on els sediments del període minoic primitiu, de fa uns sis mil anys a. de la n. e., mostraven una civilització única, altament desenvolupada respecte a les contemporànies. Segons les pintures murals minoïques, els homes i les dones vestien de manera similar. Es cultivava primordialment el culte a la naturalesa i a la deessa mare i el seu art reflectia una xarxa harmònica de relacions no excloents, és a dir, una societat igualitària, no estratificada, abans de l'arribada dels aqueus.

A l'inici del neolític, hi ha un canvi de sentit. Gairebé és comú en tots els mites que coneixem una dicotomia caos/ordre. *L'ordre* que segueix al *caos* implanta «la llei» en considerar caòtica l'etapa anterior, i s'inicia en un combat entre el bé i el mal, propiciat pels mateixos déus. Aquest esquema gairebé no ha canviat en la iconografia fílmica heroica d'avui dia. No obstant, en els primers temps d'aquest canvi, en la fase de transició, s'hi troba encara la figura de la dona amb una certa autoritat.

³⁸ Lévi-Strauss, Claude. *Mito y significado*, 1987, p. 65.

³⁹ Les representacions més famoses de les estatuetes prehistòriques amb la figura sexuada femenina són: la Venus de Willendorf, de fa 24.000 a. de la n. e. a Viena (Àustria); la Venus de Lespugue o la Venus de Laussel (també anomenada Venus de la banya), a França, entre el 25.000 i 20.000 a. de la n. e. I també la Deessa de Çatal Hüyük, d'Anatòlia (Turquia) corresponent al neolític.

3.1 Els mites sumeris

La història de l'origen del món més coneguda té lloc a Mesopotàmia, on l'agricultura i la ramaderia es van anar imposant entre el 6000 i el 5000 a. de la n. e., durant els inicis del neolític, fins que van aparèixer les primeres ciutats sumèries cap al 3700 a. de la n. e. I és aquí on trobem el primer poema d'escriptura sumèria escrit per una dona: *Enheduanna*. En aquest cas hi ha unanimitat en la historiografia i se la considera la precursora de l'escriptura, hi ha fins i tot qui l'anomena el Shakespeare de l'antiguitat. En altres llocs, com a l'Índia, és la deessa Saravasti la que es venera com a inventora de l'alfabet, i en el món celta, a la deessa Brigit se la considera la mare del llenguatge.

Enheduanna era una dona culta i possiblement educada en els misteris de les escoles sacerdotals que existien al voltant dels zigurats. Va néixer a Ur (2285-2250 a. de la n. e.); la seva mare era sacerdotessa i el seu pare era el rei Sargon I d'Accad, un dels fundadors del primer gran imperi. Va ser anomenada sacerdotessa de la deïtat de la Lluna i de la deessa Inanna (més tard coneguda com a Ishtar), a la qual dedica els seus poemes, redactats sobre tauletes d'argila, entre altres escrits. El seu càrrec no era només religiós sinó polític.

L'edat del ferro, que comença cap al 1250 a. de la n. e., és la culminació del procés iniciat a l'edat del bronze pel que fa al traspàs de deïtats. Ho veiem en el text anomenat *Enûma Elish*, un poema èpic que narra la creació del món, escrit al voltant de l'any 1200 a. de la n. e.

La deessa Taimat (*ti*, que significa 'vida', i *ama*, que significa 'mare') és la deessa *mare*. Deessa creadora que sorgeix del mar, és considerada el principi femení, mare de tot el que existeix. Després d'ajuntar-se amb Apsú, deïtat de l'aigua dolça, s'originen una sèrie de lluites i s'imposa Marduk com a déu de la llum i l'ordre. Marduk va dividir Taimat en dues parts, que originaren el cel i la terra, i de les llàgrimes dels seus ulls van brotar el Tigris i l'Eufrates.

Més tard, la mitologia babilònica senyala la deessa Taimat com un ésser malèfic, una monstruosa encarnació del caos primigeni; una mostra més del rebuig del femení com a entitat sacra.

3.2 Els mites nòrdics

La mitologia nòrdica-germànica no difereix gaire de les altres, ja que comença amb l'eterna lluita entre el bé i el mal, simbolitzada per «déus» i «gegants». Els primers s'encarreguen de crear l'ordre, la llei, la saviesa, i els segons volen destruir-ho tot i tornar al caos primigeni.⁴⁰

Els *Edda* són la recopilació de poemes realitzats per un autor anònim cap a l'any 1250, i on es descriuen els mites nòrdics, abans de ser suplantats per la religió judeocristiana i l'anomenada cultura clàssica generada per Grècia i Roma.

La diferència entre la mitologia clàssica i la religió sami precristiana és que aquesta darrera tenia més vincles amb la naturalesa i els fenòmens naturals. De fet el mític arbre de Nadal prové de la tradició nòrdica en la veneració del «gran freixe sagrat» durant la celebració del solstici d'hivern, abans que el cristianisme li canviés el significat. Aquí hi trobem també un primer culte a la deessa mare, com testifiquen algunes inscripcions votives presents a la Germània, territori ocupat pels romans en el segle i, on apareixen sovint representacions de tres dones, dempeus o assegudes, i una d'elles portant una cistella de fruita. Són anomenades segons el lloc: *austriaenae*, *nehalenniae*, *aufaniae* o bé *suleviae*. Totes elles són representacions de la naturalesa i de la força femenina a través de les tres etapes vitals: infància, adultesa i vellesa.

També existeixen les *dises*, que tenen un paper de tutela sobre la fertilitat, però arriba un moment en què el déu que s'imposa és *Odin*, que prové d'una lluita entre déus i gegants. Aquests últims representen una raça mitològica amb força sobrehumana.

Entre els principis fundacionals de la mitologia nòrdica hi ha el foc i el gel. Quan el món s'expandia, es van trobar i xocar. De l'explosió que s'originà es va formar la vida a través del fang. I un gegant, *Ymir*, va començar

⁴⁰ G. May, Pe.

a suar i de la seva aixella van néixer un baró i una femella. Per poder viure, Ymir va ser alletat per una vaca. Quan Odin i els seus germans van vèncer Ymir, el van esquarterar per crear a partir dels trossos del cadàver les muntanyes, rius, planícies, etc.⁴¹ Ymir, representa també la partogènesi que ja vèiem en el Zeus grec.

Davant el fet recurrent en les mitologies de la fagocitació, de la maternitat i instal·lació de l'androcentrisme, la mitologia nòrdica introdueix una diferència conciliadora quant al paper que se li atribueix a la dona, ja que en algun capítol de la creació s'observa la parella Ask i Embla, nascuts alhora de la suor d'Ymir, com també veurem en una versió de la Bíblia judeocristiana, diferent de la que s'ha transmès oficialment, on Déu crea home i dona al mateix temps.

Les valquíries, tan conegudes per l'obra wagneriana, són deesses menors, verges guerreres que servien Odin. La seva missió principal era acompanyar els caiguts en la guerra i són representades com a dones voluptuoses i de gran bellesa que cavalcaven cavalls alats. En alguna versió se les presenta també com a éssers malèfics.

3.3 Els mites grecs

A Grècia van ser principalment els poetes els que es van encarregar de la memorització i transmissió del saber mitològic. Durant l'època arcaica, destaquen Hesíode i Homer i, a l'època clàssica, Sòfocles, Èsquil i Eurípides (tragèdia) i Aristòfanes (comèdia). A pesar que els relats anaven passant pel sedàs de la interpretació, encara contien una sedimentació del saber d'èpoques anteriors. Molts dels relats tenen el seu origen en l'edat del bronze i són, per tant, anteriors a la Grècia que vivien els poetes. És per aquest motiu que, en els escenaris que recreen, algunes de les dones que hi apareixen, com Clitemnestra o Antígona, encara tenen veu pròpia. Ho podem veure, per exemple, en l'obra *Antígona* de Sòfocles, on tracta de la justícia entre dos ordres socials diferents.

⁴¹ G. May, Pedro Pablo. *Mitos nórdicos*.2000, 31-34.

Antígona comet un acte de desobediència civil en enterrar el seu germà a pesar de la prohibició explícita del tirà, i s'enorgulleix d'haver-ho fet. Considera més important ser fidel a la consanguinitat del seu clan obeint les lleis naturals que no pas les imposades per la llei del dictador Creont. Ella diu:

Declaro haberlo hecho y no lo niego.

Lo sabía, ¿cómo no iba a saberlo? La orden era bien clara.

No es vergonzoso honrar a los nacidos de las mismas entrañas.

¿Quién sabe si bajo tierra la piedad es eso? No he nacido para compartir el odio, sino el amor.

Si hubiera tolerado dejar insepulto el cadáver de un hijo de mi madre, eso sí que me dolería, esto otro, en cambio, no me duele. Y si a ti te parece que cometo locuras, quizá sea loco el que me condena por locura.⁴²

Antígona, en respectar la genealogia materna, defensa un ordre natural i social anterior, existent abans del patriarcat, i es reafirma davant el dret civil patriarcal personificat en el dictador Creont.

Però igual que a moltes de les heroïnes clàssiques, o de la ficció actual, se les castiga pel seu pecat de supèrbia contra l'ordre establert. Així doncs, Antígona se suïcida quan la volen enterrar viva a la tomba dels seus avantpassats.

La cosmogonia grega, tal com la descriu Hesíode en la seva *Teogonia*, presenta diverses generacions de déus. En un principi, es troben divinitats femenines com a origen i font de vida. A Gea se la descriu com la primera deessa regnant sobre la terra. Ella és la mare primigènia fins que, en un moment donat, Zeus posa fi a totes les conspiracions i truculències entre els mateixos déus, marcades per la violència, i s'estableix a l'Olimp amb tots els seus atributs, on instaurarà el nou ordre moral. El llenguatge simbòlic de Gea, a qui la tradició mítica considerava com a primera profeta de Delfos, consisteix en un saber que es manifesta a través de consells (*phrâdzein*), que es contraposen als presagis autoritaris (*semata*) de Zeus.⁴³

⁴² Sófocles. *Tragedies completas*. 1987, p. 153-155.

⁴³ Iriarte, Ana. *Las redes del enigma*. 1990, p. 34-35.

I, tal com hem vist anteriorment, és Zeus qui encarna l'acte simbòlic del matricidi primigeni, apropiant-se de la maternitat de la seva esposa Metis per «parir», en un acte de partenogènesi, la deessa de la saviesa del seu cap, Atena, i donar origen a una nova raça humana.

És a dir, a l'Olimp se substitueix el culte a la deessa mare Naturalesa per un catàleg diversificat de deesses supeditades a Zeus. En aquest panteó patriarcal només als déus masculins se'ls coneix com a deïtats completes, amb funcions intel·lectuals, de govern, d'autoritat i de fecunditat. En canvi, a les deesses se les reconeix per alguns atributs o determinades funcions fragmentades però mai es troben reunides en una mateixa deessa; concretament, la sexualitat apareix dividida en la procreació, la virginitat o l'erotisme, però no les tres alhora.

Un altre aspecte comú en les mitologies és la tendència a construir grups de divinitats femenines, fet que, en canvi, no es dona en els déus: les Erínies, les Moires, les Nímfes, les Muses, les Gràcies, les Hores, les Valquíries, les Harpies, les Sirenes –la majoria d'elles seductores, temibles i cruels–, que han estat font d'inspiració d'artistes pictòrics i escriptors de totes les èpoques. Aquesta presència grupal s'explica per l'objectiu de desindividualitzar la figura de la deessa i confondre la seva afirmació existencial individual en la pluralitat.

La deessa principal és Atena, una dona amb atributs masculins, deessa de la saviesa i l'única que ha nascut adulta i, com a adulta, posseeix el coneixement. És també la deessa de la guerra, una paradoxa comuna que també trobem en altres mitologies: la dona com a capdavantera de la guerra. És verge i, a més, nascuda d'un home, motiu pel qual ella pot afirmar que el pare és el vertader progenitor de qualsevol criatura.

L'acte de partenogènesi que efectua Zeus és imitat per Hera, la seva esposa, de la qual neix Hefest, l'únic déu de l'Olimp que neix amb malformacions físiques.

Sobre el matricidi primigeni hem vist la teoria anomenada «el buit de la maternitat», de Victòria Sau. Amb aquest matricidi simbòlic i primari s'elimina la mare, ja que tant la paternitat com la maternitat són atribuïdes a Zeus. A partir d'aquí la dona deixa de ser la mare autòctona originària que exercia la maternitat com a cap del seu clan, lligada a la naturalesa (entesa com a pensament

analògic i no discriminatori). Amb l'establiment de la llei del pare, començaran a diferenciar-se els fills legítims dels il·legítims, qui ha de viure o morir. I així la dona només complirà la funció de «maternatge» per als fills de l'home, una mera funció *nutrícia* mancada de pensament. Aquesta orfandat materna afectarà tota la humanitat i és la que provocarà la inseguretat psicològica, amb els conseqüents problemes derivats.⁴⁴

També, a partir d'aquest moment, a la dona se li atribueix una perversitat passiva: serà perversa pel que és, no pel que faci, desitgi o digui. Tal com sosté irònicament Amelia Valcárcel en analitzar l'analogia entre la dona i el mal:

De ellas queda solo esperar el cataclismo. Eva tiene una mañana libre y condena a toda la humanidad. Semiramis gobierna Babilonia y siembra el crimen. Livia inventa el Imperio romano y nos lega el sustantivo de liviandad.⁴⁵

3.4 El mite de Pandora

En la mitologia grega, la figura femenina a qui se li atorgà el destí singular d'engendradora del mal és Pandora. Hesíode, en l'obra *Treballs i dies*, explica que Zeus, enfurismat amb Prometeu per haver-li robat el foc, ordena a Hefest que formi amb fang la primera dona per enviar-la a Prometeu com a càstig:

A causa de ese fuego, les enviaré un mal del que todos quedarán encantados y abrazarán su propio azote.

Així doncs, la crea de gran bellesa i gràcia, un somni per als homes, que, en canvi, patiran la desgràcia quan Pandora obri la tapa d'un recipient que contenia les pitjors calamitats, de les quals la humanitat havia estat lliure fins aleshores.⁴⁶

44 Sau, Victòria. El vacío de la maternidad. 1995.

45 Valcárcel, Amelia. *Sexo y filosofía*. 1991, p. 84.

46 Phillips, John A. *Eva la historia de una idea*. 1988, p. 37.

Antes vivían sobre la Tierra las tribus de los hombres sin males, sin arduo trabajo y sin dolorosas enfermedades que dieran destrucción a los hombres. Pero la mujer destapó la caja de donde saldrían todos los males y se diseminarian entre la humanidad. La admiración se apoderó de los inmortales dioses y los mortales hombres cuando vieron el arduo engaño, sin remedio para los hombres.

De ella, en efecto, procede el linaje de las femeninas mujeres, pues funesto es el linaje y la estirpe de las mujeres; gran desgracia para los mortales, con los hombres habitan no como compañeras de la pernicioso pobreza, sino de la abundancia.⁴⁷

Hesíode la fa responsable únicament de la descendència femenina, i des d'aleshores, a la dona se la relaciona directament amb el mite de Pandora. Aquest fet s'anirà reproduint fins als nostres dies, com podem veure en analitzar els estereotips en la ficció actual.

Les deesses de la tragèdia grega, tal com hem dit, estan fragmentades. Atena és guerrera i dipositària de la saviesa, però està masculinitzada i renega de tota activitat sexual i de la maternitat. Àrtemis és guerrera i caçadora, i també verge. A Hèstia se la respecta com a dona soltera.

Les dues deesses no virginals tampoc es troben en condicions gaire favorables. Afrodita representa el pur amor sexual portat a terme amb especial frivolitat i engany. I Hera, esposa i mare, ha de romandre fidel encara que pateixi la promiscuïtat del seu marit. Una distribució pròpia de la societat patriarcal, tal com diu Demòstenes en el segle iv a. de la n. e: «Tenim hetaires per al nostre plaer, concubines per servir-nos i esposes per a la cura de la nostra descendència».⁴⁸

Amb aquests paràmetres, no és d'estranyar que a la polis d'Atenes, paradigma de la democràcia, les dones no tinguessin l'estatus de ciutadanes ni poguessin votar.

⁴⁷ Hesíodo. *Teogonia - Trabajos y días*. 1990, p. 45 i 72.

⁴⁸ Pomeroy, Sarah B. *Diosas, ramera, esposas, esclavas*. 1987, p. 22.

Es más, en Atenas las ciudadanas no existen. Las esposas de los atenienses son las transmisoras de una condición de la que ellas mismas no gozan, pues ser ciudadano implica sobre todo participar en las asambleas y en los tribunales, instituciones de las que la mujer está excluida, en la Atenas democrática esa «mitad de la ciudad» compuesta por las madres, esposas, hermanas e hijas de los ciudadanos no tenían derecho al voto.⁴⁹

Segons la llegenda, durant el regnat de Cècrops, Atena i Posidó es disputaven el patronatge d'Atenes. Les dones, més nombroses, van votar per Atena, mentre que els homes ho feien per Posidó. Per venjança, els homes van suprimir el vot de les dones i van declarar que els fills ja no serien coneguts pel nom de la mare.⁵⁰

Encara que la majoria de dones estaven destinades a ser esposes i mares, també existien dones independents que havien rebut educació, anomenades *hetaires*, com a companyes dels plaers físics i intel·lectuals dels atenesos. Una de les més conegudes va ser Aspàsia de Milet, mestra en l'art de l'oratoría i amb gran influència en la vida cultural i política d'Atenes. Va ser companya de Pèricles després que aquest es divorciés de la seva primera esposa.

Per concloure, podem esmentar tres comèdies d'Aristòfanes, *Les Tesmofòries*, *L'assemblea de les dones* i *Lisístrata*, en les quals, excepcionalment, les dones protagonistes són les heroïnes, i reïxen en els seus propòsits. Elles defensen una causa i aconseguen el seu objectiu. D'aquestes obres es desprèn una complicitat implícita entre les dones que organitzaven rituals i festes de culte a Demèter i Persèfone.

3.5 La díada mare-filla

Demèter, deessa de la terra conreada i l'agricultura, va tenir una filla, Persèfone, que era també filla de Zeus, a la qual Hades, el déu del món subterrani, va raptar i ultratjar. Després d'un periple de recerca, en el qual

49 Iriarte, Ana. *Las redes del enigma*. 1990, p. 23.

50 Pomeroy, Sarah B. *Diosas, ramera, esposas, esclavas*. 1987, p. 135.

els camps de la terra van quedar estèrils, Demèter la va trobar. Zeus va fer de jutge i va decidir que només passaria una temporada de l'any amb la seva mare. El mite explica que les estacions de l'any s'organitzen segons aquest principi: els camps floreixen quan Persèfone viu amb la seva mare i es tornen improductius quan torna amb Hades. El simbòlic patriarcal considera necessari anul·lar la díada mare-filla per només potenciar la díada mare-fill, a l'únic que se li atribueix entitat pròpia. També en la religió cristiana, la díada mare-filla desapareix de tota la iconografia al llarg de la història, ja que només hi ha un pare creador i el seu fill és el redemptor de la humanitat.

Al llarg de la història antiga ja hem vist que aquesta era la clau necessària per poder fer el canvi d'una societat a l'altra: l'exili de la dona del seu nucli focal i, per tant, de la seva residència i filiació. Així doncs, per garantir la continuïtat del sistema, quan es canvia de llinatge, la desunió de les dones és un requisit fundacional del patriarcat. Per això Persèfone és brutalment separada de la seva mare pel déu dels inferns.⁵¹

En algunes societats ancestrals estudiades pels antropòlegs també s'ha trobat com a model el matrimoni per rapte. Gens estrany en aquesta genealogia dels déus de l'Olimp, que en nom de la conquesta i conservació del poder utilitzen com a únic mitjà la força de la violència.

Segons la llegenda, Gea sorgeix de la Terra i dona a llum Urà, déu del Cel. Entre ambdós van tenir dotze titans, que van ser pares o avis dels déus de l'Olimp. Però Urà, la primera figura paterna de la mitologia grega, temia que els fills que havia engendrat amb Gea el destronessin i els enterrava en el cos de Gea quan naixien. Per auxiliar la seva mare Gea, un dels fills, Cronos (Saturn) va tallar els genitals al seu pare i els va llençar al mar. Això va fer que Cronos esdevingués poderós. Es va casar amb la seva germana Rea, de la qual van néixer els déus de l'Olimp: Hèstia, Demèter, Hera, Hades, Posidó i Zeus. Una vegada més, el progenitor patriarcal, pensant que podia ser destronat, es va menjar tres filles i dos fills. Quan anava a menjar Zeus, Rea amagà aquest darrer fill i li va canviar per una

⁵¹ Sau, Victòria. *El vacío de la maternidad*. 1995, p. 34.

pedra embolcallada amb draps. Rea va mantenir Zeus ocult en una cova d'una muntanya de Creta i, quan aquest es va fer gran, ajudat pels ciclops, va destronar el seu pare i el va obligar a restituir els fills que havia devorat. Més tard, Zeus s'autoproclamà déu dels déus.

Una carència en la mitologia grega, que, en canvi, no hi és en altres mitologies, és la deessa de la compassió, com la deessa xinesa Kwan Yin o l'equivalent japonesa Kannon.

La compasión, cuando se pone el énfasis en la jerarquía, la conquista del poder o de las ganancias, la guerra y otros medios despiadados de dominación, se considera una debilidad en las culturas patriarcales. No debería sorprendernos que los griegos carecieran de una divinidad que encarnase la compasión. Los dioses olímpicos violaban a las mujeres mortales y a las diosas en una mitología que daba prioridad a la pasión sexual posesiva u obsesiva en lugar de a la compasión.⁵²

La deessa Kwan Yin, a més, abraça tota la humanitat, ja que ha fet el vot de no entrar en els regnes celestials fins que tots els éssers vius hagin completat el seu procés d'il·luminació.

El que sí que hi trobem, en la mitologia grega, és la deessa de l'humor o del riure curatiu, Baubo, que fa riure Demèter quan ha perdut la seva filla: a través de la dansa i ensenyant la vulva quan s'aixeca les faldilles, la va sorprendre i li va activar el riure i l'humor, per tornar-li l'alegria. Un mite molt semblant al que existeix en la cultura japonesa amb el nom d'Uzume. A Baubo se la considera deessa de l'obscenitat, però en el context de la llegenda, com a mite de l'Eleusis, la representació dels genitals no tenia cap connotació obscena, sinó que entrava dins la naturalitat, tal com ho mostren els relleus i les escultures del paleolític i part del neolític de dones embarassades o amb atributs sexuals molt protuberants on el sexe evocava la naturalesa.

⁵² Shinoda Bolen, Jean. *Las diosas de la mujer madura*. 2005, p. 180.

3.6 Els mites en les religions

El cristianisme va entrar a Occident a principis del segle I, i es va instaurar definitivament a Europa durant l'edat mitjana a través de l'Església romana, essent el cristianisme la religió més estesa actualment, seguida per l'islam; la suma dels creients de totes dues supera la meitat de la població mundial.

L'exegesi del llibre sagrat, la Bíblia, comunica la paraula de Déu de manera inalterable. És una religió monoteïsta que vincula l'home al patró diví i, tal com diu García Estébanez:

[...] en la religión judeocristiana, como en todas las religiones patriarcalistas, Dios es dios y no una diosa, es Padre y no madre, tiene un Hijo y no una hija, sus atributos son masculinos y no femeninos, sus servidores humanos son sacerdotes y no sacerdotisas, etc., y esto ha llegado a parecer lo más natural del mundo.⁵³

Les religions monoteïstes basades en aquesta tradició, el cristianisme, el judaisme i l'islam, tenen una sèrie de característiques similars. Les tres tenen un avantpassat comú: Abraham. Les tres tenen la paraula del seu *déu* masculí escrita, que es considera com l'única vàlida. El paradís està en una altra vida, no a la terra, i la seva comunitat és l'única que se salvarà, ja que són el poble escollit. I les institucions que les sostenen són jeràrquiques i patriarcal.

En el Gènesi no s'hi troben les lluites primordials entre déus, com és el cas dels mites grecs o bé de la cultura babilònica, ja que el déu Jahvè és únic i crea tots els elements fent valer la seva **paraula** i tot depèn només de la seva voluntat. El relat històric del poble hebreu no deixa de ser la transmissió genealògica del seu llinatge, des de l'inici de la creació (Adam, Caïn, Abel, Noè, Abraham, Melquisedec, Ismael, Isaac, Esaú, Jacob, Josep, Moisès, Aaron, Josuè, Benjamí...) fins al naixement del fill de Déu.

⁵³ García Estébanez, Emilio. ¿Es cristiano ser mujer?.1992, p. 9.

En la paraula de Déu veiem de nou la potència creadora intel·lectual masculina, la del pensament en què ment i cos són antitètics. L'ideari cristià consisteix en la submissió del cos a la ment i de la dona a l'home, i en aquesta mateixa equació, és inqüestionable la virginitat femenina. Es valora la continència sexual i la castedat, llevat de quant té com a finalitat la reproducció, i sempre dins el matrimoni indissoluble, beneït per l'Església.

Es dona molta importància a l'ascetisme i l'abstinència sexual mitjançant la disciplina i la submissió del cos per purificar l'ànima i atribuir-li un destí transcendent en la proposta d'abnegació en la terra; fins i tot el martirologi de l'edat mitjana era molt valorat. En aquesta religió es nega el plaer com a principi de llibertat.

Es necesario, pues, remitirnos al pensamiento surgido de la tradición judeo-cristiana para hallar respuesta definitiva a la ética sexofóbica y a la negación de todo principio de placer que, a partir de entonces, ha imperado en el mundo occidental.⁵⁴

3.7 El mite de la creació

Jahvè (Déu) va crear el món en set dies. Després de crear el cel, la Terra i tots els animals, va crear l'home i la dona, tal com ho veiem reflectit en el capítol 1 del Gènesi, que diu:

Déu digué: «Fem l'home a imatge nostra, semblant a nosaltres; i que sotmeti els peixos del mar, els ocells del cel, el bestiar, i tota la terra amb les bestioles que s'hi arrosseguen».

Deu va crear l'home a imatge seva, el va crear a imatge de Déu, creà l'home i la dona. (28) Déu els bené, dient-los: «Sigueu fecunds i multipliqueu-vos, ompliu la terra i domineu-la».⁵⁵

⁵⁴ Bornay, Erika. *Las hijas de Lilith*. 1990, p. 32.

⁵⁵ Gènesi, 1 (26-28).

En la segona versió del Gènesi diu:

Llavors el Senyor Déu va modelar l'home amb pols de la terra. [...] Al mig del jardí hi féu néixer l'arbre del coneixement del bé i del mal. [...] I li va donar aquest manament: «Pots menjar de tots els arbres del jardí. Però no mengis del fruit de l'arbre del coneixement del bé i del mal, perquè el dia que en mengis tingues per cert que moriràs».[...] Llavors el Senyor Déu es digué: «No és bo que l'home estigui sol. Li faré una ajuda que li faci costat». [...] Llavors el Senyor Déu va fer caure l'home en un son profund. Quan es quedà adormit, prengué una de les seves costelles i omplí amb carn el buit que havia deixat. De la costella que havia pres a l'home, el Senyor Déu va fer-ne la dona.⁵⁶

I encara que en el llibre del Gènesi s'hi trobin dos relats diferents de la creació, se'ns ha transmès aquest segon. Si les dones son reproductores de vida i l'home no entra a la vida si no és per una dona, en voler ser **un**, ha de soterrar el simbòlic femení. Així, la història d'Eva, transformada en mite fins als nostres dies, fa aquesta funció i a la vegada és la història del desplaçament de la deessa.

3.8 El mite de la caiguda

És Eva, aconsellada per la serp, la que incita l'home que mengi de l'arbre del fruit prohibit. I tot seguit s'adonen que van nuus. Llavors és quan Déu cridà l'home i li digué:

Qui t'ha fet saber que anaves nu? És que has menjat del fruit de l'arbre que jo t'havia prohibit? L'home va respondre: «La dona que has posat al meu costat m'ha ofert el fruit i n'he menjat». Llavors el Senyor Déu va dir a la dona: «Per què ho has fet això?». Ella va respondre: «La serp m'ha enganyat i n'he menjat».⁵⁷

⁵⁶ Gènesi, 2 (7-22).

⁵⁷ Gènesi, 3 (11-13).

El que sorprèn és que, segons l'esquema patriarcal, si l'home simbolitza la raó i la dona, la naturalesa, no s'entén la incapacitat d'Adam per enfrontar-se a ella i deixar-se convèncer tan fàcilment. Que la dona, menys racional, es deixi entabanar per la serp té una lògica, però és sospitosos que, essent ella la submissa, sigui la que dirigeix l'escena i, per tant, la gran culpable. El psicoanalista Wilhem Reich hi veu en aquest fet la dona com a transmissora del coneixement.

En la creació es comet el pecat original de voler accedir al coneixement, i és obvi que el saber atempta contra l'autoritat. És per això que Déu ho condemna. Primer, fa una condemna genèrica a tota la humanitat:

Ja que has escoltat la teva dona i has menjat el fruit de l'arbre que jo t'havia prohibit, la terra serà maleïda per culpa teva: tota la vida passarà fatigues per treure'n l'aliment. La terra et produirà cards i espines, i t'hauràs d'alimentar d'allò que donin els camps. Et guanyaràs el pa amb la suor del teu front fins que tornis a la terra d'on vas ser tret: perquè ets pols i a la pols tornaràs.⁵⁸

Després, Déu fa una condemna específica per a la dona i la seva naturalesa:

Et faré patir les grans fatigues de l'embaràs i donaràs a llum enmig de dolors. Desitjaràs el teu home, i ell et voldrà dominar.⁵⁹

La civilització occidental actual tampoc ha rescatat la imatge de l'Eva del mite religiós per situar-la en el mateix pla que l'home en la creació, sinó que, al contrari, l'ha reafirmat i li ha donat continuïtat. Un desafiament, aquest, que seria necessari tant a l'església, la mesquita o la sinagoga.⁶⁰

Hi ha també altres relats diferents dels evangelis apòcrifs. Per començar, el nom d'Eva, de l'hebreu *hawwa*, sembla emparentat, segons la Bíblia, amb *hiyya* (donar vida). I en la llengua aramea, contemporà-

⁵⁸ Gènesi, 3 (17).

⁵⁹ Gènesi, 3 (16).

⁶⁰ Phillips, John A. *Eva la historia de una idea*. 1988.

nia de l'hebreu bíblic, a la serp se l'anomena amb una paraula molt semblant a *hawwa*, a la qual se l'associa.

La serp, en moltes mitologies, té una interpretació sagrada positiva. Trobem aquesta representació de la serp en la cultura olmeca de Mèxic, Birmània, la Xina o l'Índia. Nascuda de la terra, com a funció primària de la vida, i símbol de la immortalitat quan es desprèn de la seva pell per tornar a néixer. El canvi de pell també pot simbolitzar la dualitat, com al jardí de l'Edèn bíblic, on la serp trastoca l'ordre establert inicial amb la seva imatge de sensualitat diabòlica, imatge que hereta la dona.

Per a la tradició cristiana, la fruita prohibida s'identifica amb la sexualitat i Eva, com a subjecte temptador, igual que la figura de Lilith, que, segons el Talmud babilònic, se la representa com una diablesa nocturna, possiblement d'origen assiriobabilònic, que va passar a tenir una posició rellevant en la demonologia hebraica. Hi ha escrits en què apareix com la primera companya d'Adam, anterior a Eva, i considerada la seva primera esposa, i que a causa de la seva actitud emancipadora, després de polemitzar amb el seu company com realitzar la unió carnal, abandonà Adam. Per això se la converteix en demoníaca i se l'associa a la Pandora de la mitologia grega. En la iconografia pictòrica del segle XIX hi ha una profusió d'evocacions referides a Lilith associant-la amb un rèptil bíblic, tal com explica Erika Bornay.⁶¹

A partir d'aquí, el pensament patristic de l'Església (Sant Pau, Sant Agustí, Sant Tomàs d'Aquino...) recordaran i perpetuaran l'estigma de maldat en la dona i es demanaran si, en realitat, aquesta té ànima. Una perla suficientment significativa d'un dels Pares de l'Església, Sant Joan Crisòstom, en el segle IV, diu:

¿Qué otra cosa es la mujer sino una enemiga de la amistad, un castigo inevitable, un mal necesario, una tentación natural, una calamidad deseable, un peligro doméstico, un detrimento deleitoso, una naturaleza mala, pintada con bellos colores?⁶²

⁶¹ Bornay, Erika. *Las hijas de Lilith*. 1990, p. 25-26.

⁶² Phillips, John A. *Eva la historia de una idea*. 1988, p. 46.

Jesucrist, el «fill» de Déu, tindrà la missió de redimir del pecat original d'Adam i Eva a tota la humanitat, encara que de forma cruenta, morint crucificat. No obstant la misogínia que hem vist en els pares eclesiàstics no la veiem en la figura de Jesucrist a pesar de ser el líder religiós que dona origen a aquesta Església nascuda del judaisme.

Els escrits que narren la vida i missatge de Jesús de Natza-ret anomenat pels cristians Jesucrist son els Evangelis, dels quals només quatre foren retinguts com a verídics: els dels deixebles Mateu, Marc, Lluc i Joan; a la resta se'ls anomena apòcrifs com son els texts gnòstics trobats a Nag Hammdi de Tomás, Felip i Maria entre altres, que han estat descartats i prohibits per la ortodòxia catòlica,

Segons narren, Jesús de Natza-ret va ser una figura molt significativa en el seu temps, un filantrop i fins i tot, contestatari, que parlava de l'amor universal i la compassió cap als altres. Les idees que predicava, tot i utilitzant el llenguatge i la cultura del seu temps, fonamentalment religiosa, anaven mes enllà, cap una transformació de l'espècie humana promovent al mateix temps la no violència i desafiant l'autoritat, de la qual cosa en va ser víctima. I encara que no queda constància de on es va inspirar en la seva filosofia, se suposa que en un període de la seva joventut, en que no es troben dades sobre ell, va viatjar pel món i va observar altres cultures abans d'aparèixer a la regió de Galilea com a profeta itinerant.

En una societat amb tots els estereotips patriarcals on les dones eren segregades fins i tot al temple o la sinagoga, elles, en canvi, formaven part dels deixebles de Jesús igual que els homes. A més els hi donà un paper rellevant tant en la seva predica com en l'amistat que els hi professà, en especial a Maria de Magdala, a qui, segons la llegenda, es la primera en trobar-se amb ell després de ressuscitat. I va ser ella qui va explicar als apòstols com havien de seguir les ensenyances de Jesús, el que li va produir una confrontació amb l'apòstol Pere. També varen ser només les dones les que varen restar

al peu de la creu en el moment de l'execució, acompanyant-lo en la seva mort. En canvi els homes van desaparèixer.⁶³

A partir del s. IV no obstant la imatge de Maria de Magdala com a deixeble important de Jesús, es distorsionada i se la difama atribuint-li la imatge de prostituta penedida salvada por Jesús. De la qual cosa dissenteixen els texts gnòstics, ni tampoc en parla la Bíblia. Una mesura que concorda en el procés de quan l'Església es va anar institucionalitzant, i varen voler prescindir dels rols significatius atribuïts a la dona, i per tant de qualsevol càrrec eclesiàstic de rellevància.

La segona figura mítica del cristianisme és la Verge Maria, mare del fill de Déu, a la qual l'Església catòlica donarà gran rellevància, ja que és considerada la segona Eva, la que redimirà les dones del pecat d'Eva.

És possible que Maria sigui la figura femenina més polèmica de la història. Marina Warner analitza extensament aquest mite en la seva obra: *Tú sola entre las mujeres*. Eva, tot i ser verge, fa cas de la paraula pronunciada per la serp i dona a llum a la desobediència i a la mort. En canvi, Maria va concebre amb la paraula a través de l'esperit sant, i els seus atributs seran l'obediència, la virginitat i la vida eterna. Mentre Eva va ser condemnada a engendrar fills, la maternitat de Maria és beneïda, ja que dona a llum al redemptor i serà, a partir d'aquest moment, la mare de tots els éssers humans en el nou sentit espiritual. Fins i tot la salutació de l'àngel a Maria, «Ave», capgira nítidament la maledicció d'Eva.⁶⁴

Malgrat tot, l'Església cristiana s'ha aliat amb les dones per la seva missió de mediadores que elles han exercit en la vida familiar, intentant aculturar els homes en el tema religiós i també han estat el vehicle de transmissió a filles i fills. Per la seva part, l'Església, a diferència d'altres religions, ha considerat iguals l'home i la dona en matèria de fidelitat conjugal.

⁶³ Pagola, José Antonio. *Jesús, Aproximación histórica*. 2007.

⁶⁴ Warner, Marina. *Tú sola entre todas las mujeres*. 1991, p. 95.

El culte a Maria per part de l'Església comença molt aviat i és en el segle iv que és proclama la perpètua virginitat de Maria. Conser-
var aquesta integritat corporal ha estat una labor contínua de l'Es-
glésia, que assumeix encara ara les decisions sobre el cos de la dona.

La importància de la virginitat de Maria encara s'amplia en la
figura de la Immaculada Concepció, és a dir, la Verge Maria és ver-
ge i a més neix sense el pecat original, fet aprovat per l'Església el
1854. I en segon lloc, el seu cos és incorrupte, no es deteriora amb
la mort. El dogma de l'Assumpció de la Verge als cels en cos i ànima
s'institueix el 1950. El 1964 també se li dona el títol de *Mater Ecclesiae*
(mare de l'Església).

La semidivinitat atribuïda a Maria, però, té manca de vo-
luntat pròpia, ja que és un àngel qui li marca el destí. I també la
seva Assumpció al cel difereix de l'Ascensió de Jesucrist, que fa
l'ascens en solitari, en canvi ella és aconduïda pels àngels. Com a
cultura patriarcal, la relació amb la divinitat només la pot fer un
home. A la dona, en el simbòlic religiós, només se li permet un
paper de mediadora.

No obstant això, han existit en la història espais de dones al mar-
ge del projecte patriarcal. Segons Milagros Rivera, algunes dones van
trobar en certes formes d'espiritualitat i religiositat marginals vies de
significar-se, en la seva identitat sexuada, que no els oferia el projecte
teològic de l'Església. Ja en l'època romana, des de la segona meitat del
segle i fins al iv, hi ha un model de vida femenina desvinculada de la
família patriarcal, un model que reivindica l'autonomia de les dones
lluny de l'espai de reclusió domèstica en què estaven destinades. Se les
va anomenar celibatàries actives. I més endavant va sorgir el «monacat
femení», que moltes vegades va representar una via d'alliberació dels
rols de gènere imposats, ja que algunes es van poder dedicar a l'estudi
i al treball intel·lectual amb menys restriccions que en el món secular,
encara que sempre dins l'ortodòxia de l'Església.⁶⁵ També hi van haver

⁶⁵ Rivera Garretas, María-Milagros. *Parentesco y espiritualidad femenina en Europa*. 1991, p. 31.

dones místiques i laiques anomenades *beguines*, que es van agrupar en comunitats per accedir al coneixement i saviesa del seu temps, prescindint de la jerarquia religiosa masculina. A partir del segle xii es van difondre en gairebé tots els països d'Europa.

Un altre aspecte mitològic de la tradició bíblica és la ruptura que fa del diví amb el corpori. Amb l'arribada de la comunitat hebrea, els rituals que antigament se celebraven arreu, en qualsevol espai natural, ara seran confinats al recinte del temple i lluny de la naturalesa. En les religions en què la deessa creadora és la mare, tothom forma una unitat en un sol cos, i no hi ha més espai que aquest; en canvi, en les religions en què hi ha un déu masculí, generalment aquest està sempre en una altra part.⁶⁶ En el cas de la Bíblia, a més, hi ha una condemna explícita de Déu, que considera que la naturalesa en si és corrupta.

Segons Joseph Campbell, quan la naturalesa és vista com una cosa dolenta, no vius d'acord amb ella i, per tant, la domines o tractes de dominar-la. Considera que d'aquí ve la tensió, l'ansietat i la destrucció dels boscos o l'aniquilació dels pobles indígenes.

Una leyenda de los pigmeos habla sobre un niño que encuentra un pájaro que canta primorosamente en la selva y se lo lleva a casa; le pide al padre que le traiga comida al pájaro, pero este no quiere alimentar a un simple pájaro, así que lo mata. Y la leyenda dice que el hombre mató al pájaro, y con el pájaro mató el canto, y con el canto se mató a sí mismo. Cayó muerto, completamente muerto y quedó muerto para siempre.

Quan destrueixen el medi ambient, destrueixen la pròpia naturalesa, maten el cant.⁶⁷

Fa falta buscar la causalitat, l'inici del mite i seguir-ne les petjades per poder canviar la manera d'estar al món. Hem vist que la

⁶⁶ Campbell, Joseph. *El poder del mito*. (1991), 2015, p. 57 i 75.

⁶⁷ *Ibid.* p. 44-45.

violència era l'acte fundacional del cosmos i l'acte que el conserva. I que el principi femení va ser substituït pel masculí i exclòs del simbòlic. És per això que, després de la sagnant desviació de la història, cal refer el relat d'aquesta impostura en una nova visió d'un altra ordre simbòlic post-patriarcal.

4

Utopies històriques

*No és qüestió de canviar tal o tal cosa dins un horitzó
ja definit com a cultura humana, es tracta de canviar l'horitzó mateix.
Es tracta de comprendre que la nostra interpretació de la identitat humana
és incorrecta teòricament i pràcticament.*

*Luce Irigaray*⁶⁸

Des de temps remots, l'ésser humà busca escapar de les condicions existencials precàries en què es troba, a causa de la injustícia social que ha dominat el planeta terra des de l'inici del patriarcat. Molt sovint ha buscat auxili en les religions, que liprometien el benestar més enllà de la vida terrenal. Altres vegades ha imaginat alternatives de societat idíl·lica, sovint anomenades “utopies”, algunes de les quals, fins i tot, s'han portat a la pràctica.

No obstant, tal com veurem a continuació, n'hi ha poques que hagin pogut fer un canvi substancial, perquè no han pogut treure's les manilles que els empresonaven en l'aculturació que havien rebut. Les utopies que han anat més lluny en el seu objectiu de poder canviar l'horitzó, han estat pensades per dones que han transmès idees més equitatives en consonància amb l'etapa inicial de la humanitat, des de la mirada del marge on han estat situades.

⁶⁸ Revista Duoda, n.4, p. 182 i Irigaray, Luce. J'aime à toi. 1992, p. 40.

4.1 Utopies des de l'edat antiga al Renaixement

Durant la Grècia antiga, Hesíode (segle viii a. de la n. e), el més gran compilador de la literatura mitològica grega de l'època arcaica, va rebre la transmissió oral del saber de l'anterior era matrística (que ell anomena edat d'or), i també de la cultura minoica de l'illa de Creta, una societat singular quan encara el patriarcat no estava consolidat.

Ens parla que, amb anterioritat a la seva era, hi va haver quatre etapes que eren, com més antigues, més perfectes. A l'edat d'Or esmentada, la va succeir la de Plata i, successivament, la de Coure, la dels Herois i, finalment, la del Ferro.

En un primer momento, los Inmortales que habitaban las moradas olímpicas crearon una raza áurea de hombres mortales. Estos existían en época de Crono, cuando él reinaba sobre el Cielo, y vivían como dioses con un corazón sin preocupaciones, sin trabajo y miseria, ni siquiera la terrible vejez estaba presente, sino que siempre del mismo aspecto en pies y manos se regocijaban en los banquetes lejos de todo mal, y morían encadenados por un sueño, tenían toda clase de bienes y la tierra de ricas entrañas espontáneamente producía mucho y abundante fruto; ellos, tranquilos y contentos, compartían sus trabajos con muchos deleites.

Después que la tierra sepultó esta raza, ellos, por decisión del gran Zeus, son demonios, favorables, terrenales, guardianes de hombres mortales.[...]

A continuación una segunda raza mucho peor, de plata: crearon a los que habitan las moradas olímpicas, en nada semejante a la de oro en cuanto a naturaleza e inteligencia; pues durante cien años el niño crecía junto a su prudente madre [...] A estos, después, Zeus Crónida, irritado, los hizo desaparecer porque no honraban a los bienaventurados dioses que habitan el Olimpo. [...]

El padre Zeus creó otra tercera raza de hombres mortales, la raza de bronce, en nada semejante a la de plata, nacida de los fresnos, terrible y vigorosa; a estos les preocupaban las funestas acciones de Ares y los actos de violencia; no se alimentaban de pan, pues tenían valeroso corazón de acero.⁶⁹

Posteriorment, en els anys que Atenes patia una certa decadència enfront la supremacia espartana i tenia lloc la guerra del Peloponès, Plató (428-347 a. de la n. e.) ens ofereix la primera teoria política utòpica, *La República*, que va servir de model a les posteriors, i en la qual planteja el seu ideal de justícia i benestar.

El títol original és *Politeia*, que significa govern de la polis o ciutat estat, que la cultura romana va traduir en *Res publica*. Aquest terme, però, no té a veure amb el concepte actual de règim antimonàrquic.

Plató és considerat una figura rellevant en la història de la filosofia, ja que concep el raonament com a obra de la ment humana i no com una revelació divina. A més, aporta amb el seu discurs filosòfic la recerca de la veritat a través dels diàlegs, amb arguments no autoritaris.

Al llarg de la seva obra, Plató fa servir la veu i la ironia de Sòcrates, filòsof que formava part de l'Àgora, per conversar amb els seus amics i parlar de com s'organitza una societat, com s'ha de governar i quin és el significat i definició de justícia.

El mètode socràtic que, segons Plató, Sòcrates hauria après de la seva mare, que era llevadora, és la maièutica, que vol dir l'art de la llevadora o partera. De la mateixa manera que les llevadores exerceixen la seva tècnica per ajudar a les dones a donar a llum, Sòcrates exerceix una maièutica mental en els seus diàlegs quan interroga els seus interlocutors per ajudar-los a "parir" idees, que tampoc ell ha engendrat, sinó que ja estaven en la ment dels seus interlocutors malgrat que no ho sabessin.

Sòcrates ha estat una figura cabdal en el pensament occidental, malgrat que la seva pràctica i retòrica no ha calat en la majoria

69 Hesíodo. *Teogonía*, *Trabajos y días*. 1986, p. 72-73.

dels polítics d'èpoques posteriors (i sobretot en els actuals). La seva aura prové d'haver estat un home íntegre, coherent, just i honest, que indagava la veritat mitjançant el diàleg, lluny de les idees preconcebudes. Però la foscor d'un sistema anomenat democràtic el va jutjar per la seva insubornabilitat i el va portar a la mort. A ell se li atribueix la famosa frase “Només sé que no sé res”.

En La República, veiem com la veu de Sòcrates, encara hereva d'un saber de la societat anterior, va donant pas a conceptes més autoritaris a través dels seus interlocutors.

Segons l'ideal de Plató, el grau de benestar el proporciona la noció d'estat, que estarà format per tres classes socials estrictament separades i amb funcions específiques, treballant en estreta col·laboració: els governants, anomenats guardians-filòsofs, els més savis i prudents, escollits entre l'aristocràcia; els guardians o classe militar, amb una vida més aviat espartana; i els artesans o resta de la ciutadania. Malgrat la jerarquia, la missió dels governants serà prioritzar els interessos comunitaris abans que els individuals.

La seva utopia és, per tant, una ciutat estat jeràrquica, patriarcal, amb un cert comunitarisme. L'estat exerceix la funció de pater familias, al qual s'obeirà i servirà a canvi d'un cert grau de felicitat, sempre que es mantinguin les estructures intactes. Les dones, encara que considerades dignes de la mateixa educació que els homes, es dedicaran a tasques subsidiàries i quedaran fora del debat polític.

En la majoria de diàlegs de Plató els interlocutors són homes, però a El banquet hi ha una excepció que és la veu de Diòtima, que entra a formar part del simposi, no de manera presencial sinó a través del record de Sòcrates, instruint-lo sobre el concepte platònic de l'amor.

La presenta com una sacerdotessa endevina. L'endevinació tenia a l'antiga Grècia un paper molt important, ja que servia per conèixer la voluntat dels déus respecte al futur. Diòtima és una figura enigmàtica que prové de Mantinea (la mateixa arrel de mantike que vol dir 'endevinació'). Era, doncs, una estrangera, en certa manera, que feia d'intermediària entre els déus i els

homes per transmetre un saber diferent del logos. Diòtima parla de l'Eros i l'amor, així com de la contemplació i l'aspiració de la bellesa.

En l'obra de Plató, la bellesa és sinònim de veritat i, en l'explicació de Diòtima, l'ésser humà, partint del que és terrenal, a través de l'amor s'eleva fins al diví.

Es menester, si se quiere ir por el recto camino hacia esa meta, comenzar desde la juventud a dirigirse hacia los cuerpos bellos [...] enamorarse primero de un solo cuerpo y engendrar en él bellos discursos, comprender luego que la belleza que reside en cualquier cuerpo es hermana de la que reside en el otro, y que si lo que se debe perseguir es la belleza de la forma, es gran insensatez no considerar que es una sola e idéntica cosa la belleza que hay en todos los cuerpos [...] Después de esto, tener por más valiosa la belleza de las almas que la de los cuerpos.⁷⁰

La crítica més contundent de l'època sobre La República de Plató la va fer el seu deixeble Aristòtil (384-322 a. de la n. e.) en el llibre II de la seva obra Política, en el qual defensa un tipus de política republicana que vol ser més democràtica i realista, però que reserva a la dona un lloc encara més inferior.⁷¹

És a dir, a mesura que ens endinsem en la història, es va produint amnèsia d'un tipus de societat equitativa per a ambdós sexes, llevat d'algunes excepcions, ja que en el saber sempre s'hi troben escletxes.

4.2 Utopia i cristianisme

El naixement del cristianisme crea un punt d'inflexió en la història. El paradís utòpic ja no es troba a la terra sinó en la idea del cel, un món que transcendeix la vida.

El cristianisme incipient estava format per petites comunitats que s'erigien com a testimonis de les idees de Jesucrist, que portaven una vida senzilla

⁷⁰ Plató. El banquet. 2010, p. 282.

⁷¹ Herrera, Guillén. Breve historia de la Utopía. 2013, p. 61.

en la qual no existia la propietat privada i que no entenien de classes, per la qual cosa es considera una mena de comunisme primitiu.

Aquestes comunitats es van anar estenent pel món romà amb l'objectiu de fer entendre la veritat de la seva religió arreu. S'oposaven als poders terrenals i per això van ser perseguits i sacrificats.

La seva doctrina predicava la igualtat moral i buscava la perfecció personal, al mateix temps que defensava la pau i no permetia el combat. També s'oposaven als déus romans, fins i tot a l'emperador divinitzat, als seus temples, cultes i rituals tradicionals.

Però allò que començà com a moviment religiós marginal, es convertí durant el segle iv en una religió afavorida per l'Imperi romà gràcies primerament a l'edicta de Milà, proclamat per Constantí I el Gran, en el qual s'establia llibertat de culte i, per tant, els cristians deixaven de ser perseguits. A més, se'ls concedia el dret d'accedir a la magistratura romana, amb la qual cosa ràpidament els bisbes van ser peces fonamentals de poder, i serà el primer Concili de Nicea (325) el que marcarà l'establiment de l'ortodòxia romana (diferent d'aquell cristianisme comunitari original), i que s'estengué fora de l'Imperi i durarà fins als nostres dies.

A la caiguda de l'Imperi romà, Agustí d'Hipona (sant Agustí, 354-430) intenta retornar al cristianisme primitiu, amb la seva obra *De civitate Dei* ('La ciutat de Déu'), en la qual confronta la ciutat celestial a la ciutat pagana, un atac contra el vell ordre romà per denunciar la corrupció dels governants, considerant la propietat privada com el principi dels mals.

La seva vasta obra li permet tractar temes molt diversos com la naturalesa de Déu, el martiri, el judaisme, l'origen del bé i el mal, la culpa, el dret, etc. És considerat un dels grans pares de l'Església cristiana. No obstant això, la misogínia d'Agustí d'Hipona la podem veure en el repartiment de la "virtut", ja que no empra el mateix discurs que té en altres aspectes socioeconòmics, en els quals parla d'administrar a tothom per igual; per tant, fidel al discurs patriarcal respecte a la dona, aquesta no és considerada garant de virtut, si no ho és en funció de l'honor de l'home.

A partir del Renaixament, la utopia més important que va influenciar gairebé totes les posteriors va ser Utopia de Thomas More (1478-1535), que va ser considerada la utopia per excel·lència. Les seves idees, que anticipaven les possibles conseqüències devastadores que podria tenir el capitalisme incipient, van servir de model als socialistes utòpics, que van voler portar-ho a la pràctica.

Com tots els que gosaven contradir el poder, va morir decapitat per ordre d'Enric VIII per voler-se mantenir fidel als seus principis i no donar suport a la religió anglicana, fundada pel monarca. També va ser crític amb l'Església catòlica i el seu discurs recuperava els valors més comunitaris de l'església primitiva.

La invasió d'Amèrica, l'any 1492, influeix notablement en el pensament utòpic. Les informacions que arriben d'una certa felicitat natural i fèrtil dels indígenes comparada amb la situació dels europeus, envoltats de guerres, carestia i fam, fa que es deixi de banda la idea de la dominació estamental de l'edat mitjana i es busqui un ideal basat en el model renaixentista de llibertat individual.

En aquest sentit, Thomas More inventa una illa a la qual va denominar Utopia, que en grec significa 'lloc que no existeix' (u vol dir 'no' i topos, 'lloc'). Inspirant-se en La República de Plató i l'humanisme d'Erasme, descriu un estat ideal dominat per la raó més que no pas pels principis cristians.

El monarca té títol honorífic i la seva missió és servir el poble. Els funcionaris que componen el senat s'elegeixen per votació i es van renovant. En canvi, el títol de príncep, una vegada elegit, serà vitalici llevat que es converteixi en tirà, i aleshores seria destituït.

Es regula la població perquè no estigui sobredimensionada i sigui, per tant, més fàcil de gestionar, avançant-se a les teories malthusianes. Tothom treballa unes sis hores cada dia i la resta del temps es dedica a cultivar l'esperit i a activitats lúdiques, així com a col·laborar en treballs públics.

En aquesta illa no existeix la propietat privada, sinó un sistema de reciprocitat i complementarietat econòmica. Com que no existeixen els diners, cada família entrega els productes del seu treball en uns magatzems especials destinats a seleccionar-los i repartir-los. I cada pare cap de família va a buscar

allà el que necessita per tots els altres membres. Per tant, la por a les privacions no existeix, puix que, segons l'autor, son aquestes les que fa egoistes i avars tots els éssers vivents.

Seguint la seva idea comunitària, els menjadors són col·lectius. Són les dones les que es cuiden de la preparació i cocció d'aliments i van fent torns per famílies i les feines brutes o pesades les realitzen els esclaus.

La família és patrilocal. Quan les dones contrauen matrimoni, es traslladen a viure a casa del marit i han de respectar i acatar les ordres del pater familias, el més ancià dels familiars. Tant homes com dones es dediquen a l'agricultura. Una família camperola podia constar de prop de quaranta homes i dones, als quals cal afegir dos esclaus. Per a cada trenta famílies hi ha un prefecte que les guia.⁷²

En aquesta societat, només es fa la guerra per defensar-se d'un atac, encara que, primerament, utilitzen la seva riquesa per pagar mercenaris d'altres països. Però en el cas que siguin els seus propis ciutadans els que hi vagin, tenen la seguretat que les famílies queden emparades, pel seu propi sistema comunitari, a més, també tenen la tranquil·litat de saber que han estat educats des de la infantesa per tenir gran habilitat en l'art militar.⁷³

Thomas More pretenia descriure l'estat ideal, un paradigma d'igualtat i justícia on la felicitat no rau en el propi interès sinó en l'interès de la comunitat. Considerava que la seva idea d'equitat no era comparable a cap altra, i que enlloc, ningú no es podria sentir més protegit que en aquesta illa, per tant, descrivia els seus habitants sense el sentiment d'angoixa o desemparament que es produïa en altres situacions.

Però, malgrat l'alt grau de justícia que hi planteja, comparativament amb la realitat històrica, no deixa de ser, també, una utopia en la qual es reflexionen factors estructurals de les societats patriarcal, tant en la figura de l'esclau com en la servitud de les dones, que també és evident:

⁷² Moro, Tomas. Utopía. 1994, p. 75-92.

⁷³ Ibíd., p. 131-134.

Los utópicos no obligan a nadie a guerrear contra su voluntad fuera de sus fronteras, y las mujeres, si lo desean, tienen permiso para acompañar a sus maridos en el ejército, con objeto de estimularlos con sus caricias y sus elogios.⁷⁴

A pesar que Thomas More era cristià, mostra en el llibre una certa tolerància per les altres religions i accepta pràctiques avui dia encara controvertides com l'eutanàsia; l'adulteri, en canvi, és greument penaltitzat. També considera que el sacerdoti podenexercir-lo les dones, però és una idea una mica contradictòria en el sentit que només s'escullen en comptades ocasions i sempre són viudes de edat avançada. Un altre nòdul patriarcal ancestral, tal com hem pogut comprovar en capítols anteriors, que es basa en el fet de que la dona només pot tenir un cert estatus social quan ja no està en edat reproductora, al no haver-hi perill de concebre fills que no li pertanyen.

Potser l'aspecte més original d'Utopia és la manera d'aculturar la població canviant la simbologia dels objectes, a fi d'evitar l'enriquiment personal per evitar abusos de poder.

Ja hem vist que els diners no eren necessaris perquè no intercanvien cap tipus de moneda. Però el més rellevant és com s'enseny a depreciar les pedres i metalls preciosos, que podrien ser motiu de cobdícia. La idea que planteja és que aquests metalls no tenen el valor que se'ls hi dona, sinó que prové, moltes vegades, de la seva escassetat. Cosa que no succeeix amb el ferro, el foc o l'aigua, imprescindibles per la subsistència.

Seguint aquesta idea, l'or i la plata són utilitzats per construir els recipients que consideren innobles per a l'ús humà. I també els fan servir per emmanillar els esclaus, o bé per diferenciar-los a través d'anells, diademes o collarets. D'aquesta manera, aconseguixen que aquests metalls quedin simbòlicament depreciats, al igual que succeeix amb les pedres precioses o els diamants, que es fan servir únicament per adornar la canalla més petita.⁷⁵

⁷⁴ Ibid., p. 133.

⁷⁵ Moro, Tomas. *Utopía*. 1994, p. 98-99.

La utopia de Thomas More va influir en altres utopies dels humanistes, com Cristianópolis, del pastor luterà humanista Johann Valentín Andreae (1586-1654), o la del dominic italià Tomàs Campanella, *Civitas Solis*, escrita el 1602, i la de Francis Bacon, filòsof, estadista i francmaçó, autor de l'obra *The New Atlantis* escrita el 1626, entre d'altres. I, també, en moltes de les utopies posteriors.

4.3 Utopia protofeminista en el Renaixement

Una utopia de la qual no es parla en la majoria de llibres que tracten aquest tema —silenci històric habitual de tot el que s'enuncia des del femení— és la de l'obra *Livre de la Cité des Dames*, de Christine de Pizan (1364-1430), la primera persona que va viure de la producció literària a França.

També cal destacar que va ser la primera obra del gènere utòpic publicada durant el Renaixement, un segle abans que Thomas More en publicués la seva.

Cristine de Pizan tenia quaranta anys quan va escriure el llibre de la Ciutat de les Dames i, tal com ella explica en l'autobiografia, era filla de Thomas de Pizan, metge i astròleg al servei del rei Carles V, i com a tal, va rebre una bona educació, tot i que hauria pogut ser molt més àmplia i profunda si no hagués comptat amb l'oposició de la seva pròpia mare, que volia reproduir en la seva filla el model d'esposa, mare i mestressa de casa. Als 25 anys queda òrfena de pare, vídua i amb tres fills i una mare a càrrec seu i en aquesta situació Christine de Pizan troba una alternativa potenciant intensament la seva energia, iniciativa, coratge i resistència davant l'adversitat i hostilitat social.

Una part àmplia de la seva obra defensa els drets de les dones, per això se la considera una precursora del feminisme, tal com descriu Mercè Otero i Vidal:

Si ens fixem en el títol de Pizan, s'inspira en el de La ciutat de Déu, de sant Agustí i, salvant les distàncies, ambdues obres tenen una finalitat

apologètica i en defensa d'un col·lectiu que ha estat atacat, però les semblances no van gaire més enllà [...] i per la tesi feminista de la seva obra, aconsegueix l'originalitat que supera l'androcentrisme vigent.⁷⁶

Christine de Pizan es pregunta:

Quines podien ser les causes i les raons que impulsaven tants d'homes, clergues o no, a parlar malament de les dones i a vituperar-ne la conducta bé de paraula, bé en els seus tractats i els seus escrits. [...] tots semblen parlar a l'uníson per concloure que la dona és intrínsecament dolenta i inclinada al vici. [...] Estava submergida tan profundament i tan intensament en aquests pensaments inquietants [...] un gran nombre d'autors em venien a la memòria. [...] vaig decidir finalment que Déu havia fet una cosa ben abjecta en crear la dona. Em sorprenia que un creador tan gran hagués pogut consentir a fer una obra tan abominable, perquè ella seria, si se'ls escoltava, un recipient que amagaria en les seves profunditats tots els mals i tots els vicis.⁷⁷

I, sobre aquesta reflexió, va imaginar, per primera vegada a Occident, un espai polític exclusivament de dones i la proclamació de la necessitat material i mental de la seva existència, tal com diu M. Milagros Rivera Garretas.⁷⁸

Per respondre a les seves inquietuds, Christine de Pizan rep la visita de tres personatges al·legòrics protagonistes que l'aconsellen: la Raó, la Rectitud i la Justícia (tres virtuts laiques enfront de les tres virtuts religioses: fe, esperança i caritat), que l'ajudaran a construir una ciutat on només viuran les dones il·lustres. Per això fa una genealogia de les dones emblemàtiques de la història, que han estat valorades per les seves innombrables virtuts, i no només pels seus encants, contradient tot el que s'havia difós fins aleshores.

Segons Otero, l'autora fa el joc entre les “dones excel·lents” i l’“excel·lència de les dones”. I pretén un espai on finalment es podran alliberar de la marginació i l'explotació a la qual havien estat sotmeses des de temps immemorials:

76 Otero a: De Pizan, Christine. La ciutat de les dames. 1990, p. 16-17.

77 De Pizan, Christine. La ciutat de les dames. 1990 p. 28-29.

78 Rivera, Milagros. Textos y Espacios de Mujeres. 1990, p. 179.

[...] una plaça forta on retirar-se i defensar-se contra tan nombrosos agressors. Les dones han estat molt de temps abandonades sense defensa, com un camp sense tanca, sense que cap campió vingués a socórrer-les; i tanmateix, segons la justícia, tot home de bé hauria de defensar-les.⁷⁹

I tal com li aconsella la dama de la Raó:

Anem sense demora al Camp de les Lletres; en aquest país ric i fèrtil serà fundada la Ciutat de les Dames, allà on es troben tants fruits i dolces ribes, allà on la terra és abundant en totes les coses bones. Agafa el càvec de la intel·ligència i excava bé. Pertot arreu on vegis les marques del meu regle, fes una fossa profunda. Per la meua part t'ajudaré portant els coves de terra sobre les meves pròpies espatlles.⁸⁰

Christine de Pizan també va participar en un debat literari i humanista anomenat la *Querelle du Roman de la Rose*, entre 1399 i 1402. Un debat en què contestava uns versos de marcat caràcter misogin. Es tracta del primer cas en què una dona sortia en defensa de totes les dones, aportant en un debat públic les opinions feministes, i a la vegada qüestionant el caràcter universalista del moviment humanista. Aquest debat va continuar a França al llarg dels segles posteriors, fins ben entrat el segle XVIII, i s'anomenà la *Querelle des femmes*.

4.4 Utopia i socialisme

L'humanisme del Renaixement s'emmirallava en els clàssics i desplaçava la idea de Déu de l'època medieval per la de l'Home com a centre de l'univers. En canvi, l'ideal de la Il·lustració, o del segle de les llums, apuntala la idea de la "raó" per explicar la realitat del món. Fa prevaldre la ciència i la raó com a vectors de progrés de la humanitat, encara que la dona no compartiria aquesta significació d'home i raó, com òbviament es cuidaran d'exposar grans pen-

⁷⁹ De Pizan, Christine. La ciutat de les dames. 1990, p. 34

⁸⁰ Ibid., p. 40.

sadors com Voltaire, Diderot, Rousseau, etc. I haurà de ser Olimpia de Gouges (1748-1793) la que escrigui, el 1791, la seva famosa Declaració dels Drets de la Dona i de la Ciutadana com a reacció a la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà. I gairebé al mateix temps, a Anglaterra, el 1792, l'escriptora Mary Wollstoncraft (1759-1797) publica la seva Vindicació dels drets de la dona.

A partir de la Revolució Francesa del 1789, el concepte de “nació” desplaça els estaments d'església, noblesa i reialesa. La idea d'estat que ja havien reivindicat utopies anteriors ara entra amb més força. I és just després, el 1830, quan sorgeix el terme socialisme per anomenar les teories que combaten un ordre social individualista, en un moment que ja era embrionària la política de *laissez faire*. El socialisme reivindicava l'emancipació de la classe obrera en el nou sistema de producció industrial que, altre cop, fomentava grans penúries en una població semiesclava.

Dos segles abans, en temps de la colonització espanyola a l'Amèrica del Sud, hi va haver un precedent d'utopia anomenada comunista que es va dur a la pràctica. La trobem en el que van ser les reduccions o comunitats que van formar els jesuïtes a la República guaraní (territori del que és avui l'Argentina, el Paraguai i el Brasil) l'any 1610, i que va durar més d'un segle, fins que els jesuïtes van ser expulsats de la península Ibèrica i de les seves colònies, per ordre de Carles III el 1768.

Els jesuïtes van formar societats cristianes comunitàries amb jornades laborals justes i equitatives, intentant conservar al màxim les tradicions de la societat índia autòctona i, a la vegada, implementant noves aportacions tecnològiques o socials.

Aquestes comunitats van inspirar a Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) la idea del “bon salvatge”, segons la qual l'ésser humà era bo per naturalesa i era la societat qui el corrompia. La seva consideració de l'ésser humà com a individu cultural, segons Claude Lévi-Strauss, posa els fonaments de l'etnologia moderna.

Rousseau feia una crítica al progrés il·lustrat dient que les ciències i les arts havien fet l'home més cívic però no ciutadà, per tant, no s'havia produït un progrés social. La seva obra *Emili* o l'educació és considerada la

primera utopia filosoficopedagògica d'Occident. Però en aquesta història novel·lada de com s'educa el ciutadà ideal, hi trobem un apartat de l'obra dedicat a l'educació de la dona a partir d'un exemple concret, Sofia, d'un androcentrisme exacerbat, que sorprèn si tenim en compte que se'l considera el gran pensador sobre la desigualtat dels éssers humans. També entra en contradicció quan idealitza l'educació de la infància i, en canvi, va enviar a l'hospici els seus cinc fills, sota la tutela de l'Estat.

Encara que pugui semblar que Rousseau s'apropa al concepte de naturalesa, en realitat és únicament la raó la que preval en última instància; en aquest sentit, segons Rafael Herrera:

Rousseau se convertirá en uno de los mayores inspiradores de la Revolución francesa. Este acontecimiento histórico será algo así como el intento de acabar con el mundo corrompido y corruptor de la sociedad civil, para fundar un nuevo mundo habitado por un nuevo hombre guiado por la razón verdadera.⁸¹

La raó com a única mesura de totes les coses. La mentalitat cartesiana entre cos i racionalitat; naturalesa i cultura. Una separació de ment i cos a la qual Descartes li dona el toc de sortida filosòfic i que Hegel ratifica dient que el món reposava sobre el cap. És, doncs, precisament aquesta fugida endavant de la raó desproveïda de la naturalesa la que ja hem trobat com a nucli del patriarcat, que esdevé una raó d'Estat. Un axioma cada vegada més contestat.

El neurocientífic, Antonio Damasio considera que aquest ha estat un error que ens ha confós fins avui en dia; afirmant que el “pensar” no és una funció cerebral aïllada, ja que el cos i el cervell formen un organisme integrat, que interactuen mútuament a través de rutes químiques i neuronals. D'aquesta manera les emocions tenen una funció important, ja que elles canalitzen el nostre pensament i influeixen en la nostra cosmovisió. Per això, l'estimulació que rebem de les representacions tant cognitives com visuals influiran en el nostre comportament social i ètic.⁸²

81 Herrera, Rafael. Breve Història de la Utopia. 2013, p. 156-157.

82 Damasio, Antonio. El error de Descartes, 2013 p.15-17

Tornant al terme utopia, que, inicialment, es va concebre com a sinònim d'impossible, trobem que algunes propostes dels segles xix i xx, tant les provinents del socialisme utòpic com les de grups contraculturals, han intentat portar-ho a terme en la realitat, encara que, val a dir, no s'han realitzat amb la plenitud global que aspiraven.

El terme socialisme utòpic el devem a Frédéric Engels (1820-1895) i es refereix als socialistes utòpics com Saint-Simon, Owen, Fourier i Cabet, entre d'altres; en canvi, Engels, juntament amb Karl Marx, es denominen socialistes científics per diferenciar-se dels socialistes llibertaris, o anarquistes, com Proudhon, Bakunin, Stirner o Kropotkin, que criticaven el seu dirigisme estatal i l'acció revolucionària de la lluita de classes dels socialistes científics. D'aquests últims, Kropotkin és qui dona la consistència ideològica al pensament anarquista, sobretot en la seva obra *La conquesta del pan*, el 1888, en canvi, els dos primers elaboren la teoria-acció.

La utopia més celebrada entre els socialistes utòpics és la de Charles Fourier (1768-1830), el més excèntric i radical dels utopistes. Considera que la societat està plena de trampes insuperables, ja que el progrés econòmic de la nostra civilització no ens ha portat a la prosperitat dels éssers humans; per tant, no hi ha més solució que canviar el model social completament. El mètode que plantejava Rousseau basant-se en l'educació tampoc no serveix. S'ha de posar la civilització en "quarantena". L'esperança en el futur és una entelèquia, ja que l'únic temps real és el present.⁸³

Segons Fourier:

La Revolución Francesa fue la última puesta en escena de la gran mentira de la civilización. Los revolucionarios prometieron una felicidad al ser humano que se saldó con desengaño y sangre, porque, una vez más, robaron a los seres humanos el presente con la falsa esperanza de un futuro mejor.⁸⁴

⁸³ Herrera, Rafael. *Breve Història de la Utopía*, p. 200-203.

⁸⁴ *Ibíd.*, p. 207.

Segons ell, hi ha hagut quatre estadis històrics d'evolució: barbàrie, salvatisme, societat patriarcal i civilització a les quals seguirà una etapa decisiva en què s'aconseguirà l'harmonia. Així doncs, planteja un projecte de societat en el qual se superaria l'individualisme.

Es formarien unes comunitats d'autogestió d'entre quatre-centes i dues mil persones anomenades "falansteris", que viurien en edificis especialment dissenyats per a aquest ús, amb una producció eminentment agrícola i cooperativa. Cada falansteri elegiria els seus funcionaris representants, al cap dels quals hi hauria un "unarca", i quan tota la terra fos una federació de falansteris, s'anomenaria un "omniarca", que tindria la seu a Constantinoble.

Per a Fourier, el més important són les passions. Si l'ésser humà no és feliç, és perquè la societat li impedeix el desenvolupament dels seus desitjos, instints, etc. Per tant, promou en la seva utopia l'amor lliure per a ambdós sexes, s'oposa al matrimoni i a la família patriarcal i l'educació dels infants s'ha de fer de manera col·lectiva.⁸⁵

En la forma de portar-ho terme, es desprèn una certa ingenuïtat, tant pel seu caràcter messiànic, pensant que el seu sistema s'implantaria de manera pacífica i que s'estendria ràpidament per mimetisme a partir de la primera unitat, com pel fet que es dedicava a buscar algun filantrop capitalista que el financés i ho difongués. No obstant això, hi va haver alguns experiments d'aquesta utopia en la seva època.

El que sí que li devem a Fourier és el fet que va ser el primer que va declarar que: "en una societat, el grau d'emancipació de la dona és la mesura natural de l'emancipació general".

També a finals del segle XIX, l'estatunidenc Edward Bellamy (1850-1898), en l'obra titulada *Mirada retrospectiva: 2000 a 1887* planteja una utopia des d'una vessant futurista d'una societat de caràcter socialista i igualitària. La novel·la va tenir gran repercussió de vendes als EE.UU. i va influir a un gran nombre d'intel·lectuals, fins i tot varen sorgir els "Bellamy clubs" on es discutien i propagaven les idees del llibre.

⁸⁵ Salvat, Manuel. *Las Utopías*. 1973, p. 98-103.

La idea del “comunisme” que es va traduir àmpliament a la realitat del segle xx té una fita important amb l'obra de Karl Marx (1818-1883) el Manifest comunista, el 1848, i també més tard, el 1867, El capital. En la mateixa data de 1848 també va tenir lloc en els Estats Units, la Declaració de Seneca Falls o Declaració dels sentiments, que va ser un text fonamental pel sufragi femení, aprovat per unanimitat entre els convocats, seixanta vuit dones i trenta dos homes, una fita rellevant pel feminisme, encara que hagi estat poc difós.

I seguint el fil de la història, Karl Marx és considerat el màxim exponent intel·lectual del pensament revolucionari portat a la pràctica. Combinant filosofia, política, història i economia, crea la idea del materialisme històric i la lluita de classes, que dona consistència a la lluita obrera. Per primera vegada, els actors de la lluita política no són un poble o comunitat sinó la classe obrera o proletariat.

La idea principal del socialisme científic és que el factor principal que mou el món és l'economia i l'estructura de classes. Per això, el mètode d'anàlisi ha de ser a la vegada dialèctic i materialista. És a dir, un procés d'acció i reacció de contraris inseparables i la història com a seqüència i no com a instantània.⁸⁶ De fet, no volien interpretar el món sinó transformar-lo.

En aquesta teoria, destaquen els conceptes de treball productiu i improductiu. I a la pregunta de quin és el lloc que ocupa la dona en l'estructura de classes, l'economista i intel·lectual marxista Josep Mª Vidal Villa sostenia:

La respuesta tradicional, que se ha hecho clásica en el marxismo, es que la mujer, como los hijos, pertenecen a la clase del marido [...] La familia es y lo ha sido siempre, el lugar de reproducción de la fuerza de trabajo, así como el lugar de reproducción de la clase dominante, -la herencia-. Es una institución con fuertes componentes clasistas Pero si bien es cierto que en su modo de vida, en su nivel de ingresos, incluso en su cultura y su modo de pensar, la mujer suele coincidir con el marido, no es menos cierto que el lugar que aquella ocupa en el proceso de producción no es el mismo que el hombre.

⁸⁶ Firestone, Shulamith. La dialèctica del sexe. 1976, p.11.

En efecto éste está en la fabrica; la mujer, en su casa. Y en su casa trabaja; crea valores de uso, transforma bienes materiales, mantiene viva una fuerza de trabajo, comercia, ahorra... Todo un conjunto de actividades sin las cuales la propia existencia del proletariado sería imposible. Hay quien pretende que este trabajo es un trabajo no productivo y por tanto no remunerado, o en el extremo, remunerado a través del salario del hombre [...] la ideología machista –ideología masculina, por supuesto- ha mantenido a la mujer en una posición subordinada, y ello a lo largo de toda la historia conocida [...] Pues la contradicción hombre-mujer es la más antigua, quizá el primer embrión de las clases. Y su desaparición significará, realmente, el fin de la división de la sociedad de clases. La lucha de liberación de la mujer trasciende, pues, con mucho, el estricto marco de la lucha de liberación del proletariado. Esta es la condición previa para iniciar el tránsito hacia la construcción de una sociedad comunista [...] Por ello, la lucha de liberación de la mujer no es tan solo la lucha por su propia liberación, sino por la de toda la humanidad.⁸⁷

En la pràctica, en els primers temps després de la Revolució d'Octubre russa, i abans de l'estalinisme, l'emancipació de la dona va fer un gir important en alguns aspectes i Rússia va ser una de les primeres nacions a aprovar el sufragi femení, darrere dels països nòrdics europeus i Nova Zelanda. Tanmateix, va superar el que va passar durant la Revolució Francesa, durant la qual el sufragisme va morir en el patíbul.⁸⁸

Hi va haver dones revolucionàries socialistes que van assolir un cert estatus polític, com són: la socialista llibertària Louise Michel (1830-1905), Flora Tristan (1803-1844) escriptora i pensadora socialista i feminista, Rosa Luxemburg (1871-1919) activista i gran teòrica del marxisme, Clara Zetkin (1857-1933), fundadora del Partit Comunista a

⁸⁷ Vidal Villa, José M^a. *Qué es la Lucha de clases*. 1977, p. 17-20.

⁸⁸ Frase de Carmen Alcalde en *La mujer en la guerra civil española* (1976) parlant d'Olímpia de Gouges, que va ser guillotínada en la Revolució Francesa. I en la seva "La Declaració dels Drets de la Dona i la Ciutadana", Olímpia de Gouges començava dient: "Home, ets capaç de ser just? Una dona et fa aquesta pregunta".

Alemanya, o Alexandra Kolontai (1872-1952), que, a més a més de ser membre del comitè central del partit bolxevic, va ser prolífica en obra escrita, tant d'assaig com de novel·la.

No obstant Kolontai es va enfrontar a l'elit del partit per les seves idees reivindicatives. Considerava que la transformació de la societat no solament s'havia de basar en les desigualtats econòmiques, sinó que era igualment important un canvi cultural en les relacions interpersonals. I en aquest aspecte promovia les relacions sexuals lliures, sempre que no fossin perjudicials per a la salut de la dona i obviant qualsevol tipus de prostitució.

Però més enllà de la divisió de classes, la divisió sexual no es considerava matèria d'anàlisi. I en aquest aspecte, un cop més es topava amb un altre tipus d'església —frontera infranquejable—, com es pot veure en les paraules que Lenin va adreçar a Clara Zetkin:

Clara, aún no he acabado de enumerar la lista de vuestras fallas. Me han dicho que en las veladas de lectura y discusión con las obreras se examinan preferentemente los problemas sexuales y de matrimonio. Como si esto fuera el objeto de atención principal en la educación política y en el trabajo educativo. No pude dar crédito a esto cuando llegó a mis oídos.⁸⁹

És evident que no hi havia voluntat d'analitzar l'opressió de les dones en conjunt, sinó només els aspectes econòmics, i en menysprear aspectes culturals a favor d'un economicisme exclusiu, fracassen en la idea del futur d'home nou que predicaven, tal com s'ha pogut comprovar en els resultats obtinguts per aquests sistemes quan han estat abandonats.

Així doncs els ideals universalistes i autogestionaris dels socialistes utòpics que creien que s'anirien difonent per mimetisme a la societat van fracassar. I trobem el mateix en el socialisme científic, aplicat sobretot a Rússia i la Xina, imposat sobre poblacions ja molt empobrides sota

⁸⁹ Lenin, VI. La emancipación de la mujer. 1975, p. 101.

l'imperi dels tsars russos o de les dinasties xineses i que varen desembarcar en un règim autoritari "el comunisme d'estat" o en el cas del dictador rus Ióssif Stalin (1878-1953), en un totalitarisme que practicà injustícies d'estat de les més violentes.

És a dir, ni el materialisme històric va poder solucionar en la pràctica les injustícies socials ni l'anomenada superestructura, com a ideologia que legitima la primera, no va poder assolir el final feliç d'una societat sense opressors ni oprimits.

Tampoc la versió socialdemòcrata no ha sabut transformar l'ordre social que criticava. I el pitjor és que la seva economia no va poder competir amb el sistema capitalista que, de manera subreptícia, es va anar implantant definitivament.

Amb el capitalisme neoliberal hem passat a un totalitarisme d'àmbit mundial, mancat, aquesta vegada, de qualsevol mena d'intencionalitat utòpica, que permet les injustícies més flagrants contra una part de la població, afavorint una societat cada vegada més desigual, i que subsumeix qualsevol nova iniciativa per incorporar-la al seu sistema hegemònic.

4.5 Altres utopies del segle xx

Algunes utopies com Walden Dos o Ecotopia són plantejades com a supervivència de societats aïllades, lluny de la civilització industrial. En la pràctica, han inspirat els seguidors de comunes de grangers, hippies i anarquistes, però han estat efímeres en el temps.

Walden Dos és l'obra que el psicòleg conductista estatunidenc B.F. Skinner va publicar el 1968 inspirant-se en l'obra de Thoreau, Walden (1854), en la qual concep una societat construïda científicament, amb un sistema de família ampli i una educació totalment programada des del naixement. Algunes idees són semblants a les dels socialistes utòpics però amb una vessant més de laboratori.

Ecotopia, d'Ernest Callenbach, es va publicar el 1975. Es tracta d'una societat descentralitzada semblant a les federacions anarquistes, amb idees ecològiques que tenen com a objectiu la preservació del planeta, on fins i tot els avions de reacció tenen prohibit sobrevolar el seu espai. Malgrat evoca un sistema de relacions emocionals diferents i igualitàries i una certa equitat en el camp polític entre homes i dones, s'hi troben aspectes sorprenents que no correspondrien a una societat postpatriarcal, com és el cas dels seus rituals de violència.

Seguint la línia de pensament dels que creuen que l'ésser humà té una necessitat peremptòria d'expressar la seva agressivitat innata, els ecotopians organitzen rituals guerrers, semblants als espectacles que es produïen als cirques romans. Els combats són cruentos, sovint fins i tot mortals, i s'organitzen entre joves de 16 a 30 anys amb la participació i excitació del públic. Volen mostrar la seva heroïcitat i esplaiar la necessitat de competitivitat viril, diferent, segons ells, de la de les dones, que, sovint porten a altres terrenys com pot ser la lluita pel poder polític, segons aquest autor.

El fet d'exhortar la violència a través de rituals, és acceptat, fomentat i valorat en la nostra societat patriarcal, fins i tot en la mitologia, en partir des d'un inici amb una successió de divinitats marcades per la violència. Tanmateix, això no vol dir que la violència sigui innata en l'ésser humà. Ashley Montagu considera que encara puguin existir substrats de el cervell susceptibles de ser activats per a funcionar com a conducta agressiva, la major part de l'agressió humana és apresada.

A més existeixen proves fefaents en algunes cultures pacífiques analitzades en antropologia, amb esquemes semblants a l'esmentada societat matrística. Tampoc partim d'un llinatge animal que corrobore la tendència exclusiva d'agressivitat, ja que s'ha comprovat científicament que compartim un 98,8% d'ADN amb l'espècie antropeide de ximpanzés bonobos, i aquests primats destaquen per la seva empatia, amabilitat, paciència i sensibilitat.⁹⁰

⁹⁰ De Wal, Frans. *El Bonobo y los diez mandamientos*. 2015, p.91.

4.6 Antiutopies

Juntament amb les utopies, també en el segle xx, van aparèixer les antiutopies o distopies, que són sàtires pessimistes i sarcàstiques sobre la societat. Les que es poden considerar més importants han estat: Un món feliç, del novel·lista britànic Aldous Huxley (1894-1963), publicada el 1932. I les obres Rebel·lió a la granja o revolta dels animals i 1984, de George Orwell (1903-1950), publicades el 1945 i 1949, respectivament.

Menys coneguda, i no per això menys interessant, és El conte de la criada, de Margaret Atwood (1939), que fa una crítica social de la teocràcia monolítica implantada en una societat futura no gaire llunyana.

4.7 Utopies feministes i ginecotopia

Fins aquí hem vist que les principals utopies analitzades al llarg de la història no aspiren a la globalitat. En aquest sentit, tal com diu Luce Irigaray al començament del capítol: no és qüestió de canviar un o diversos aspectes dins un horitzó ja definit com a cultura humana, sinó que es tracta de canviar l'horitzó mateix. En canvi, la majoria d'utopies històriques que hem analitzat, si be pretenen donar un aire de llibertat a l'obscurantisme de l'ordre que critiquen, la majoria parteixen de l'estructura patriarcal, o almenys en d'alguns dels seus aspectes.

És curiós que, en l'elucubració d'una fantasia, tampoc no s'hagi plantejat la possibilitat que home i dona, dos essers de la mateixa espècie vagin de la mà. I si n'hi ha hagut alguna on apareix aquesta possibilitat, no ha reeixit en el fet de canviar la totalitat de l'horitzó. Aquest plantejament només el trobem a les utopies d'algunes autores, com es pot veure en l'obra Terra d'elles, publicada el 1915, per Charlotte Perkins Gilman (1860-1935). Es tracta d'una utopia feminista o ginecotopia (un espai simbòlic per a les dones) que retrata un món que trenca amb qualsevol dels estereotips habituals de la nostra societat.

Hi ha moltes altres utopies fetes per dones que plantegen esquemes diferents, a les quals em referiré només de passada ja que no tracten d'una visió total de societat. Entre elles, les autores: Joana Rus (1937-2011) en *L'home femella*, editada el 1975, o Monica Witting (1935-2003) en *Les guerrilleres*, publicada el 1971, tenen un discurs que desconstrueix el binarisme sexual i l'obligatorietat de l'heterosexualitat. En aquesta última també fa un estudi de la funció de la llengua com a perpetuadora del masculí hegemònic. O bé el món màgic de les novel·les de ciència-ficció i fantasia d'Ursula K. Le Guin (1929) amb títols com *Un mag de Terra-mar*, *La mà esquerra de la foscor*, *El nom del món és bosc* o *Els desposseïts*, en què tracta també temes d'ecologia, sistemes polítics, humans hermafrodites o un món sense guerres. Se les considera precursors en transcendir el tema de gènere.

Però, tornant a *Terra d'elles*, es tracta d'una ginecotopia que, a diferència de les altres utopies més celebrades aquí, parla d'emocions i relacions entre els éssers humans, desenvolupament sostenible, llibertat de les dones, etc.

Charlotte Perkins Gilman és, doncs, una de les escriptores nord-americanes més importants i prolífiques de la seva època. Era neboda-neta de Harriet Beecher Stowe (1811-1896), l'escriptora de la novel·la *La cabanya de l'oncle Tom*. Amiga i coetània d'Elisabeth Cady Stanton (1815-1902), abolicionista i feminista destacada, i de Jane Addams (1860-1935), sociòloga, feminista i pacifista (Nobel de la pau el 1931). I, tanmateix, malgrat la seva vàlua, va ser silenciada després de la seva mort durant més de vint anys. Una tradició coneguda per desarrelar la producció femenina.⁹¹

Eulàlia Lledó, escriptora i filòloga feminista que l'ha rescatada de nou recentment, sosté:

Tot i ser una obra ben polièdrica, paradoxalment es pot afirmar que Charlotte Gilman va escriure sempre el mateix llibre, atès que sempre parla de com aconseguir l'avenç de la humanitat, tenint ben present que sense l'emancipació de les dones no és possible aquest progrés.⁹²

91 Eulàlia Lledó, en el pròleg de *Terra d'elles*, explica i analitza àmpliament la seva biografia. Per primer cop, l'any 1982 Edicions LaSal va traduir i editar la novel·la *El paper de paret groc*. L'editorial Laertes el reedita el 2016, amb un relat i pròleg d'Eulàlia Lledó i, també edita *Terra d'elles* el 2002.

92 Lledó, Eulàlia a: *El paper de paret groc*. 2016, p. 11.

Hem vist en l'obra de Christine de Pizan que l'única manera de sobreviure en llibertat i no estar envaïdes per les idees operants del sistema, era aïllar-se. En aquest sentit, la lluita feminista dels segles xx i xxi també s'ha vist obligada a fer un apartheid per créixer i emancipar-se. Segons la filòsofa Fina Birulés:

La practica separatista, és a dir, el desencadenant d'aquesta pràctica, i del gest de separació, fou la vivència d'una incomoditat profunda i d'una creixent estranyesa cap als llenguatges, les pràctiques i els projectes compartits fins aleshores amb els homes i no pas només la condició de la discriminació injusta de les dones.⁹³

En Terra d'elles, l'autora descriu un societat exclusivament femenina que, per un atzar geològic, va quedar aïllada en algun indret de l'Amèrica del Sud fa uns dos mil anys, i en la qual va introduint a poc a poc el món masculí. Per preservar aquest espai exclusiu i excloent fa servir la procreació partenogenètica fins a l'arribada de nous actors socials: tres homes exploradors.

L'autora planteja amb gran enginy una visió cultural totalment oposada a la patriarcal, amb uns valors en contínua evolució i progrés gràcies al fet d'estar desvinculada de qualsevol referència de la nostra societat al llarg d'un període de temps. I no és fins al cap de vint segles que apareixen uns exploradors, els quals, després del primer recel, descobreixen aquesta societat de dones, amb les quals s'intercanvien les seves informacions culturals amb l'estupor que els provoca adonar-se del grau avançat de civilització que hi troben. I els caldrà, sobretot, desfer-se dels prejudicis adquirits per poder captar idees mai plantejades en el seu món.

Es tracta d'una societat que es basa en la cooperació, col·laboració, la sororitat i la comunitat espiritual i física, en un món que té com a cel en la terra —coherentment amb l'èmfasi que es dona a la maternitat— un senzill panteisme matern. Tenen en compte el cos en el sentit més ampli de la paraula i així les seves pràctiques culturals inclouen (en un sentit no competitiu) la física, per assolir un desenvolupament harmònic i global de la personalitat. Són netes i clares precursoras de l'ecologisme. [...]

93 Conferència impartida per Fina Birulés en l'espai del CCCB el 5 d'abril del 2016.

I de tot el que s'acaba de dir, gairebé se'n desprenen automàticament dos eixos de comportament presents en la terra d'elles però escassos i enyorats en la nostra: el pacifisme i l'exclusió de la violència com a resposta davant un conflicte.⁹⁴

Visionar-ho des del punt de vista dels visitants permet contrastar els dos mons i, per tant, iniciar el diàleg entre ells. I, aquí, Gilman articula les seves idees tan poc convencionals per a la seva època i des d'una perspectiva feminista totalment contemporània.

L'aspecte de la violència queda descartat d'una manera molt senzilla: no ha tingut cabuda en el seu imaginari.

Un dels exploradors diu:

No servia de res lluitar. Era evident que aquelles dones confiaven en el seu nombre, no pas com una força entrenada, sinó com una multitud moguda per un impuls comú. No mostraven cap senyal de por i, com que no teníem armes i elles eren almenys un centenar, formades en files de deu al voltant nostre, ens vam rendir tan elegantment com vam poder.

Naturalment, esperàvem un càstig: una reclusió més severa, potser un confinament solitari, però no va succeir res d'això. Ens van tractar simplement com uns nens que fessin campana, i com si entenguessin la nostra rebequeria.⁹⁵

Tal com deia Ernest Borneman a *Le Patriarcat*:

L'amor, la paciència, la indulgència, la protecció de l'altra i les cures són fonaments del món matriarcal. La por, l'enveja, la culpabilitat i la vergonya són els del patriarcat. El poder, el "dret", l'autoritat i l'obediència són els pilars sobre els quals reposa l'edifici de tota societat patriarcal, la nostra inclosa.⁹⁶

⁹⁴ Lledó, Eulàlia. Pròleg a Terra d'elles, p. 20. Subratllat meu.

⁹⁵ Perkins Gilman, Charlotte. Terra d'elles, 2002, p. 84.

⁹⁶ Borneman, Ernest. *Le Patriarcat*. 1979, p. 259. (traducció meua).

Les mesures preventives també formen part d'aquesta utopia. Un altre aspecte important a destacar és la lògica del sentit evolutiu: a diferència de la nostra societat real, han fet servir la capacitat d'intel·ligència operativa per anar adaptant la seva evolució des d'un inici caòtic fins a assolir una civilització avançada i harmònica. I potser aquí radicaria la pedra filosofal de la utopia.

5

Aculturació en la ficció actual

“No me importa vivir en un mundo de hombres, siempre que pueda ser una mujer en él.”
“La gente comenzó a decir que yo era lesbiana. Sonreí. No hay sexo incorrecto si hay amor en él.”
“El amor no necesita ser perfecto, solo necesita ser verdadero.”
“La felicidad está dentro de uno, no al lado de nadie.”
“En Hollywood la virtud de una chica importa mucho menos que su peinado.”

Extret del diari de Norma Jeane Baker Morten (1926-1962), (Marilyn Monroe).
Una de les icones més importants del cinema, sex-symbol que maldava per canviar el seu destí de ser exclusivament un “cos sexual” i que no va tenir cap complicitat dels que l’envoltaven: ni intel·lectuals ni polítics.

Culturalment, cada societat va reelaborant contínuament el seu sistema de representacions. Si en la mitologia i les religions trobàvem les metàfores de l’Univers, segons els dictats de cada moment, el relleu el prenen les representacions que s’evolucionen en el llenguatge dels mitjans de comunicació i de la ficció, principalment en el cinema i la televisió. Encara que amb diferent eficàcia simbòlica entre uns i altres.

Si parlem de mitjans de comunicació, en l’elaboració de la informació periodística, independentment que estigui subjecta a un instrument de control de l’opinió pública, més que un espai d’informació plural, influirà també el fet que la persona que la redacti, com a periodista, s’hagi socialitzat en els valors de pertinença de gènere i que, per tant, doni la informació esbiaixada segons la cosmovisió dominant de la societat.

Hoy sabemos que los medios de comunicación no son un mero reflejo de la realidad, sino que son auténticos constructores y perpetuadores de

la misma. Por ello es tan importante lo que se dice y cómo se dice. Porque, además, son la fuente nutricia de nuestro imaginario colectivo.⁹⁷

Quant a la ficció, la sociòloga Milly Buonanno considera que hi ha gran diferència d'aculturació entre els diferents gèneres. Llegir un llibre, mirar una pel·lícula o assistir a un espectacle teatral són experiències exclusives que no són compatibles amb altres activitats, i, per tant, intenses, en els seus mons fantàstics només mentre els habitem; és a dir, els mons de *la literatura, el cinema o el teatre* mantenen, respecte a la vida quotidiana, una separació tangible marcada per una senyalització d'entrada i sortida —aixecar-se i caure el teló, apagar-se i tornar a encendre's les llums de la sala, obrir i tancar un llibre—, la qual cosa no passa amb *la televisió*. Aquesta entra a casa nostra i els mons imaginaris es barregen directament amb la vida quotidiana, no hi ha la separació entre les dues realitats, però això no implica que, mentre la veiem, deixem de fer altres ocupacions o activitats. Per tant, essent la televisió el mitjà de comunicació més domèstic, comporta una familiaritat i confusió entre el real i la ficció i d'aquesta manera esdevé l'element manipulador i ofuscant per excel·lència. Aquesta familiarització amb el món social i el manteniment dels esquemes socials establerts d'una comunitat no és res més que una continuació de la funció dels mites.⁹⁸ I dintre dels diferents formats, els relats per entregues són els que constitueixen el factor d'identificació per excel·lència i més eficaç de control social.

El sociòleg Pierre Bourdieu també es postula en aquest sentit. Considera la *televisió* com l'element més pernicios de violència simbòlica. Segons ell, és el monopoli sobre la formació de cervells d'una part molt important de la població. Crea l'opinió, posant l'accent en un tema i no en un altre, amagant o mostrant la notícia de manera que no correspongui a la realitat, utilitzant el caràcter dramàtic, etc. La televisió es converteix en l'àrbitre de l'existència social i política i, encara que no és un mitjà *homogeni*, generalment privilegia un cert nombre de *fast-thinkers* que proposen un *fast-food* cultural amb tendència a homogeneïtzar, banalitzar, conformar i despolititzar.⁹⁹

⁹⁷ Gallego, Juana. *De reinas a ciudadanas*. 2013, p. 249.

⁹⁸ Buonanno Milly. *El drama televisivo*. 1999.

⁹⁹ Bourdieu, Pierre. *Sur la télévision*. 1996.

En canvi, sorprèn que, donada la seva importància, no hagi esdevingut un tema de debat prou significatiu per part de la política, o almenys no ha estat efectiu en la seva consecució. Podem posar límits als aliments no saludables pel cos, però deixem el camp obert al enverinament de la ment. En nom de la llibertat d'expressió, hi ha confusió en aquest aspecte. Tampoc s'ha fet explícita fins ara la gran responsabilitat que recau en els guionistes o en els que els assessoren o imposen el producte.

Quan analitzem la producció televisiva, a més de la intencionalitat explícita de la *televisió escombraries* i *reality shows*, caracteritzats per explotar el morbo, el sensacionalisme i l'escàndol com a palanques d'atracció de l'audiència, també existeix aquest contingut implícit en formats considerats de qualitat, és a dir, de manera subliminal es van introduint missatges negatius, com la repetició d'estereotips marcadament androcèntrics o la confusió de valors ètics.

La importància que se li dona a l'**audiència** no deixa de ser una trampa, tant per al cinema com per a la televisió. Se suposa que és l'audiència qui decideix escollir una programació o una altra, que és lliure de jutjar i de donar la seva opinió, la qual cosa no deixa de ser una demagògia cínica, ja que prèviament se li ha creat aquesta opinió, sotmesa a les coaccions del mercat o a la negligència política. I ja sabem que en aquests moments l'esfera econòmica ha colonitzat l'esfera política. Així doncs, la indústria segueix la piràmide econòmica pròpia del sistema. Com a exemple de la indústria més universal, la dels Estats Units; el 1983 el 90% dels principals mitjans cinematogràfics eren propietat de cinquanta empreses i el 2015 la xifra s'havia reduït a sis.¹⁰⁰

5.1 El món del cinema

En la seva naturalesa polisèmica, el món fascinant del cinema és una potent palanca ideològica, ja que serveix per remoure consciències i transformar la realitat que ens rodeja, connectant el món real i el món fictici a través de l'emoció. Ens pot fer entendre el que en la vida quo-

¹⁰⁰ Christopher Bell a la TED Conference, sobre la qüestió de per què no hi ha superheroïnes.

tidiana ignorariem, a tenir empatia amb personatges amb què no en tindriem habitualment i que més aviat refusariem, o a l'inrevés. És a dir, pot modificar les nostres actituds.

També pot generar una cultura estètica que ens humanitza o ens endinsa en un món màgic que ens faci somiar. Ara bé, és precisament per aquestes qualitats que la indústria pot capgirar-les en funció del seu profit, com és el cas del que en diem la "cultura de masses", que ha convertit l'art del cinema en indústria. Una indústria que no va més enllà en la seva imaginació, sinó que explota el que ja tenim incorporat en la nostra cosmovisió: la guerra, la violència i la lluita entre el bé i el mal que ja hem vist en qualsevol inici cosmogònic.

Entre la dicotomia o maniqueisme del *bé* i el *mal*, tan difícil de definir, donada l'apropiació moral que se n'ha fet per part d'ideologies i religions, aquí ens referíem al *mal* com a violència real o simbòlica dirigida a la destrucció de l'altre, més aviat un *mal natural* abans que *social*, encara que el primer estigui emparat o aculturat pel segon.

En la lluita entre el *bé* i el *mal* trobem desprestigi en el primer. El *mal* no s'infravalora en el llenguatge, més aviat s'enalteix. En canvi, si visualitzem accions que pretenen l'harmonia o la solució de conflictes en la recerca del *bé*, sempre hi ha més fragilitat en la incertesa, el rebem amb més ambigüïtat, més esperit crític, o hi podem trobar una certa cursileria que molesta, és a dir, que es postula d'una manera que pot incomodar, ja que, tal com hem vist, en la nostra societat el *mal* eclipsa el *bé*.

La violència es converteix en ingredient indispensable dels grans guions cinematogràfics, àmpliament estudiada en les seves formes polifacètiques, considerada el *mal endèmic* d'un ADN genètic i no cultural, una visió metafísica d'un món dominat per les forces del mal, pròpia d'una societat agonal. Com ja hem vist, l'*Homo sapiens* s'ha desviat del que podria haver estat un altre procés adaptatiu i ha justificat que la violència està en la base del desig.

5.1.1 Videojocs

També hi ha la indústria dels videojocs, que són els productes culturals que més es venen al món, superant fins i tot, la música i el cinema, que queden molt enrere. Es considera que hi ha dues causes que provoquen l'entusiasme per aquests jocs: la satisfacció de la recompensa immediata que es genera en el guanyador i la confiança en un mateix que això proporciona. Alguns poden ser didàctics però els gegants de la indústria del videojoc exploten el recurs de la violència, que és el que els fa guanyar diners. Les sagues tipus *Grand Theft Auto V* o *Destiny* (que va recaptar 500 milions de dòlars el primer dia que va sortir a la venda) glorifiquen la guerra i la violència, hi apareixen execucions sumàries de tota mena i es poden triar diferents maneres de torturar l'enemic, accions obligatòries per poder avançar en el joc. És el que Rita Laura Segato descriu com a *pedagogia de la crueltat*:

En esta fase extrema y apocalíptica en la cual rapiñar, desplazar, desarraigar, esclavizar y explotar al máximo son el camino de la acumulación, esto es, la meta que orienta el proyecto histórico del capital, es crucialmente instrumental reducir la empatía humana y entrenar a las personas para que consigan ejecutar, tolerar y convivir con actos de crueldad cotidianos.[...] la deshumanización y la ausencia de límites para el abordaje de rapiña sobre cuerpos y territorios.¹⁰¹

En quan a la violència dirigida a les dones, a mes te l'afegit que està significada estructuralment en la determinació sexe-gènere àmpliament promoguda, començant amb la creació del masculí com a subjecte universal, un tema enquistat, encara en ple segle xxi.

Des del *Capitán Trueno* al còmic fins a traspasar-lo a la ficció, amb *els Venjadors*, *el Capità Amèrica*, *Iron Man*, *Superman*, *Batman* o *Spiderman*, etc., no hem deixat de tenir un reguitzell de superherois que lluitaven, paradoxalment, amb gran violència per la justícia, amb grans capes i armadures, sempre amb identitat masculina. El 2017 varen introduir un cicle de pugna entre ells: *Batman* i *Superman*, i també s'ha promocionat l'heroïna

101 Segato, Rita Laura, *La guerra contra las mujeres*. 2016, p. 99 i 102.

Wonder Women (dona meravel·la), l'única que va gairebé nua, cos objecte per a la mirada masculina. Les grans factories de Hollywood (Marvel, Warner Bros, etc.) que promocionen aquests últims superherois i l'heroïna són les empreses més taquilleres del planeta.

Isabel Coixet diu que des que va començar a fer pel·lícules, calcula haver rebut més de cent guions de productores de tot el món, noranta dels quals tenen per coprotagonista, ja que rarament les dones són el motor de la trama, dones joves, primes i boniques amb ungles immaculades, que gemeguen, tenen els músculs del coll tensos i banyats de suor abans de córrer-se en vint segons i en acabat mengen gelat. I que arreu del món l'únic que canvia és la marca de gelat.¹⁰²

5.1.2 Ciència Ficció

Quan es tracta de ciència-ficció, tal com vèiem a les utopies, són molt pocs els relats que, pensant en un món imaginari, capgiren els estigmes heretats. No tan sols en les pel·lícules *Star Wars* (Guerra de les galàxies), que s'ha convertit en un fenomen de cultura popular universal, sinó, fins i tot, en la majoria de pel·lícules considerades de culte, veiem que tampoc traspassen l'ideari patriarcal.

L'extraordinària novel·la *Frankestein o el modern Prometeu* de Mary Shelley (1797-1851), del 1817, és la precursora del diàleg entre l'home i la màquina, on tracta principalment els límits de la ciència, l'egoisme, la responsabilitat i la soledat. El relleu d'aquest gènere, a nivell de masses, l'han pres les grans companyies de cinema nord-americà, com és el cas de la saga de *Star Wars* o *guerra de les galàxies*, que tenen el rècord de taquilla mundial.

En el primer episodi que es va estrenar d'aquesta saga de la *guerra de les galàxies* (1977) del director George Lucas, considerada com una fita en la història del cinema, principalment per l'ús d'efectes especials innovadors en aquesta època, a part de la mitificació del model d'heroi,

¹⁰² *La Vanguardia*, 27 de maig de 2016.

també hi ha la presència d'un personatge femení, la princesa Leia, que es mou enmig d'un món d'homes i megamàquines, i com a estereotip de la litúrgia patriarcal, cal destacar l'escena de la cerimònia final: els dos herois homes arriben triomfants de l'epopeia que han fet seva, i és la dona la que té el paper de condecorar-los com a mostra de la seva admiració, sota el vistiplau del gran patriarca.

En l'apartat de la ciència-ficció podem destacar una sèrie de films capitals dins el gènere com són: *2001*, el 1967; *Solaris*, el 1970; *Blade Runner*, el 1982; o *Interstellar*, el 2014.

2001: Una odissea a l'espai, dirigida per Stanley Kubrick, és un film futurista, un gran espectacle d'efectes especials. La trama, però, segueix essent masculina i patriarcal per excel·lència: un grup d'astronautes homes que tracta de seguir els senyals acústics que emet un monòlit i que sembla ser obra d'una civilització extraterrestre de fa més de quatre milions d'anys. Un diàleg entre l'home i la màquina, desproveïda d'ànima però no de ciència. L'altre tema, en què es basa la pel·lícula, és un combat a mort entre dues tribus de gorilles, els guanyadors del qual llançaran l'arma letal enlaire com a gest de victòria i aquesta es converteix en una nau espacial, és a dir, una transferència de l'instrument primitiu a l'arma moderna com a fil conductor de l'acció depredadora i que consistirà en la conquesta i expansió militar de l'espai.

Solaris, dirigida pel rus Andrei Tarkovsky (en la primera versió del 1972), està basada en la novel·la de l'escriptor polonès Stanislaw Lem. Es va considerar una resposta soviètica a la pel·lícula *2001* americana en ple període de la "guerra freda", carrera espacial inclosa. I realment és una pel·lícula oposada a la primera. Aquí no hi ha efectes especials ni armes destructores. De ritme lent i contemplatiu és més aviat una introspecció sobre la condició humana i el motiu de la seva existència. Després d'uns estranys esdeveniments en una estació espacial russa que preocupen a l'elit d'homes científics, envien un psicòleg a indagar el que succeeix en aquesta estació espacial. Allà hi troba una rèplica (no humana) de la seva anterior parella, que poc abans s'havia suïcidat, un prototip de dona desvalguda, sensible, enamorada que, per no perjudicar el seu estimat,

intenta destruir-se una vegada i una altra. És a dir, a pesar que Tarkovsky utilitza recursos per reflexionar sobre l'amor, la mort i la immortalitat, l'estereotip de dona és més aviat un fantasma en l'inconscient de l'home.

Blade Runner, dirigida per Ridley Scott, descriu un futur en el qual, mitjançant l'enginyeria genètica, es fabriquen éssers humans artificials denominats "replicants" que són utilitzats en treballs peril·losos o com a esclaus en colònies externes de la Terra. Una distòpia amb imatges de decadència de la ciutat de Los Angeles, que planteja un futur ciberpunk. Els replicants s'assemblen molt als humans, sobretot en la distribució genèrica de la terra: la dona amb la clara imatge de sex-symbol versus la força i valentia del baró humà o replicant. I com a escalafó final, una lluita entre els dos "mascles alfa" per quedar-ne un de sol.

Interstellar se situa en una Terra que està a la vora del col·lapse mediambiental. Un pare, astronauta que té un fill i una filla preadolescents, se'n va amb l'esperança de trobar un nou planeta per a la supervivència de la raça humana. En aquest cas, fora de les guerres a les quals ens tenien habituats, es van conjugant ciència (relació espai-temps) i amor. La díade pare-fill o pare-filla és la protagonista, ja que tal com hem vist anteriorment, la díade mare-filla es va eclipsar de l'imaginari.

Tal com anem veient, a part dels temes recurrents estructurals de la gramàtica simbòlica adquirida, la ira, la por i l'odi es manifesten constantment: por dels invasors, la por de les màquines que puguin superar l'home, i també diríem la por de les dones.

La imaginació, aquesta facultat principal de la ment humana que ens distingeix dels altres homínids, no sembla superar una sèrie d'obstacles en les produccions que tenen més audiència. Però dit això, també hi ha excepcions.

Una d'elles la trobem en la pel·lícula *La llegada* (*The arrival*), dirigida pel canadenc Denis Villeneuve, que, com a thriller de ciència-ficció, desmenteix la idea que les persones extraterrestres ens venen a envair per fer-nos *mal*.

En aquesta pel·lícula la imaginació sobrepassa el sostre de les anteriors, va més enllà del que hem vist de manera reiterativa des dels temps de l'*Olimp*. Hi ha ciència però encaminada a entendre's amb "l'altre", que, com hem vist, no és habitual en la majoria de pel·lícules de ciència-ficció on ens mostren un gran avenç aclaparador de tecnologia i efectes especials però no comuniquen un gran avenç humanístic, tenint en compte la perenne dissociació entre ciència i humanisme. També inverteix la dicotomia raó/emoció, acceptant aquesta última com a transformadora.

El film introdueix diversos temes paral·lels de drama i relacions familiars, però el que interessa destacar aquí és el relat que té a veure amb la *ciència-ficció*: la protagonista, Louise Banks, és una reputada experta en lingüística a la qual, juntament amb un equip d'homes,¹⁰³ se li adjudica la investigació de *per què* unes misterioses naus espacials han aterrat a la Terra, un fet que està a punt de precipitar la humanitat a una guerra mundial.

És interessant destacar la defensa del valor de l'art de la llengua com a arma pacifista en aquesta pel·lícula. Tema no plantejat en altres ficcions on els alienígenes s'entenen amb els terrícoles en els mateixos termes de llenguatge i violència. I també la comunicació emocional com a mitjà transformador de la realitat, és a dir, de tolerància de la naturalesa humana i de l'entesa entre els pobles.

Carlos Castilla del Pino sosté que l'hàbit de la incomunicació ha fet possible el gradual empobriment de l'ésser humà i les seves relacions intersubjectives. És sobretot la pèrdua de l'espontaneïtat i el sobreenteniment, que dona lloc al caràcter perjudicatiu¹⁰⁴, un dels fracassos més descarats de la comunicació humana que té lloc en la nostra avançada civilització,¹⁰⁵ que no ha sabut fer la interacció en el gest cap a l'altre, tot i tenir la idea embrionària de *la maieùtica*. Ens hem quedat

¹⁰³ A pesar del protagonisme de la dona en aquest film, el fet de ser una sola dona envoltada d'homes no superaria el test Bechdel, que considera necessari fomentar la proporció de la paritat.

¹⁰⁴ Un adagi dels indis Sioux diu "Abans de jutjar algú, camina tres llunes amb els seus mocassins".

¹⁰⁵ Castilla del Pino, Carlos. *La incomunicación*. 1970.

amb els estigmes destructors de l'Olimp i en canvi hem obviat les reminiscències generadores que provenien ja d'un embrió anterior, com és el mètode socràtic, que veiem en la Grècia clàssica, el qual consisteix a autocol·locar-se en la consciència i l'afirmació de la ignorància d'un mateix per promoure i donar a llum la posició de l'altre, en el procés de *parir* les idees i el coneixement.

5.2 La representació estereotipada de la dona

Quan analitzem la tònica general sobre *la representació mediàtica i producció d'imatges en la ficció* sobre la dona, hi ha dos temes principals nuclears imposats pel discurs androcèntric, tal com dèiem en els capítols precedents: 1) és el tractament de la dona en la jerarquia home/dona, subjecte/objecte, transcendència/immanència, i 2) la malignitat omnipresent de la dona que ja hem vist la seva gènesi en la mitologia i les religions.

Per començar, trobem en la publicitat que el cos de la dona com a objecte sexual fetitxitzat que s'utilitza amb tots els recursos imaginables, és l'element incitador per al propòsit que s'anuncia. Sempre reforçant la idea de la *bellesa, de la joventut i la seducció*, el que propicia una tirania sobre l'aspecte físic de la dona, que es manifesta per part de l'home en el desig gairebé exclusiu de la bellesa i el desig de ser desitjades en la mirada masculina per part de la dona, dintre dels gèneres establerts, dificultant una dialèctica equitativa en les relacions interpersonals home-dona, una *supervivència* cultural que ja trobem a l'Olimp:

Mite de la poma de la discòrdia

Explica la llegenda que ens arriba d'Homer en la Grècia clàssica que els déus es trobaven reunits a l'Olimp per celebrar les noces de Tetis i Peleu, a les quals van convidar tots els déus i deesses a la festa menys Eris, deessa de la discòrdia. Aquesta, enfurisma-

da, va aparèixer i es va dirigir a la taula on hi havia Hera, Atena i Afrodita i va llençar una gran poma “d’or” amb la inscripció “*per a la més formosa*”. Zeus, com a àrbitre, no es va voler implicar i va enviar el príncep-pastor Paris que decidís. Davant les ofertes de les tres deesses, entre intel·ligència, poder i bellesa va triar Afrodita, que li oferia que la dona que triés seria la més bella dels mortals. La continuació del mite va desembocar en catàstrofe, ja que Paris, en enamorar-se d’Helena (esposa del rei d’Esparta) i raptar-la, va provocar la guerra de Troia.

Aquesta fixació en l’ideal de bellesa varia segons cada societat o l’època històrica. L’obesitat com a plus de bellesa la trobem des de les formes exuberants en les pintures de les Venus de Rubens en el segle xvii o bé en una societat de l’Àfrica central, on el ritual de pubertat de la noia consistia en l’aïllament i alimentació amb menjars dolços i grassos, i sense activitat física fins que podia fer ostentació de la seva corpulència i estar preparada per al seu casament.¹⁰⁶ Actualment no existeix el mateix ritual, però sí la persistència per assolir l’engreixament amb medicalització. Un ideal ben contrari a l’esllanguiment del cos en la dona en la cultura occidental. És a dir, que el “cànon” de bellesa i del que considerem harmonia i proporció imposats per cada cultura és diferent.

També sabem de l’existència de quantitat de pràctiques de desfiguració o maltractament del cos de la dona, en nom d’aquesta bellesa o domini sobre el cos. A la Xina, durant deu segles (x-xx) han sotmès les dones des de petites a un ritual que impedia el creixement dels seus peus. A les nenes *paduang* birmanes entre els 3 i 5 anys els col·loquen unes argolles metàl·liques al coll que van augmentant fins a aconseguir que aquest s’allargui. Se les anomena dones girafa. O fins i tot el més atroç i degradant de violència per desfigurar el cos de la dona és la pràctica de l’escissió o mutilació genital femenina.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Benedith, Ruth. *El hombre y la cultura*. (1934), 1989, p. 40.

¹⁰⁷ Es parla de 200 milions de dones que l’han sofert. A Europa n’hi ha afectades unes 500.000. Avui dia encara les mutilacions genitals es practiquen en països africans com República del Congo, Somàlia, Egipte o Mali i alguns països asiàtics com Malàisia, Indonèsia o algunes zones de l’Índia i Sri Lanka. Molas

Sor Juana Inés de la Cruz (Mèxic, 1648-1696), una dona sàvia i protofeminista, ironitzava en un poema:

Hombres necios que acusáis
a la mujer, sin razón,
sin ver que sois la ocasión
de lo mismo que culpáis [...]
¿para qué os espantáis
de la culpa que tenéis?
Queredlas cual las hacéis
o hacedlas cual las buscáis.

En l'economia neoliberal actual, en el deliri de consum, l'envestida sobre el cos de la dona ha trobat el seu filó. Zigmunt Bauman sosté que el cos femení, en la seva naturalització, ha resultat ser una "terra verge" abans inexplorada que genera molts beneficis a la indústria. La cirurgia cosmètica és una de les indústries que han experimentat un creixement més ràpid en els últims anys. Amb xifres de fa més de deu anys, el 2006 es van efectuar onze milions d'operacions cosmètiques només als EUA.¹⁰⁸

A més, el prototip de la dona jove i prima que veiem com a model exclusiu, està causant trastorns de comportament alimentari, cada vegada en augment, entre noies 13 i 18 anys, *l'anorèxia*: una malaltia psicosomàtica amb greus conseqüències nutricionals, biològiques, psicològiques i socials.

El fet que moltes dones joves hagin interioritzat el missatge que el seu principal valor prové del seu atractiu sexual, sembla que va en augment. I tal com havíem dit, la violència simbòlica i invisible s'exerceix amb la complicitat tàcita dels qui la pateixen, encara que no sempre en siguin conscients.

¹⁰⁸ Bauman Zygmunt. *44 cartas desde el mundo líquido*. 2011

I l'últim graó d'aquesta violència el tenim en l'assassinat. La xifra en l'estat Espanyol és de més de 1000 dones mortes per violència sexista a comptar des de començaments del segle actual, segons l'Instituto de la Mujer de Madrid.

Sobre aquest fet hi té a veure que molts estigmes no han canviat gaire quan els estereotips de les representacions mediàtiques i visuals, en la seva significació al llarg de la història, o més ben dit, hi ha hagut un retrocés en alguns àmbits: *una reacció*.

Juana Gallego, professora de mitjans de comunicació a la UAB, sosté que actualment hi ha una guerra simbòlica contra les dones. El camp de batalla són els mitjans de comunicació, l'instrument fonamental és la publicitat i l'objectiu a batre és el cos de les dones.

Podríem dir que hi ha un fenomen cíclic recurrent pel que es veu, a mesura que hi ha un avenç en que les dones guanyen terreny quant a la seva subjectivitat, hi ha una reacció de càstig. Aquesta ziga-zaga la podem veure al llarg de la història.

L'antropòloga Dolores Juliano explica que, antigament, els contes infantils que per via oral explicaven les mares a filles i fills eren una via idònia per transmetre les reivindicacions femenines, ja que la majoria eren protagonitzats per una jove que, una vegada havia superat diferents obstacles, reeixia en els seus propòsits. En canvi, quan aquests contes clàssics han estat recopilats pels folkloristes homes (Grimm, Perrault, etc.) hi ha hagut un filtre que els ha donat una altra significació de victimisme.¹⁰⁹

També entre els segles xiv i xvii, quan les dones havien proliferat en l'ofici de sanadores d'una població eminentment camperola, hi va haver a tot Europa la plaga de la caça de bruixes, en què se les condemnava a morir cremades a la foguera. L'eliminació de les bruixes com a curanderes va tenir la contrapartida de la creació de la nova professió mèdica masculina sota la protecció i patrocini de les classes dominants. Tant per a

¹⁰⁹ Juliano, Dolores. *El juego de las astucias*.1992.

l'estat com per a l'Església, les dones, anomenades *bruixes*, representaven una amenaça política, religiosa i sexual. Les mesures inquisitorials es van inspirar sobretot en el tractat *Malleus maleficarum* (1487) escrit per dos monjos dominics. Les víctimes de la Inquisició¹¹⁰ entre els segles xv i xvi xifren en diversos milers el nombre total de víctimes, de les quals el 85% eren dones. Se les acusava de posseir sexualitat femenina, estar organitzades i tenir poders màgics per a la salut.¹¹¹ Silvia Federici hi veu també una intencionalitat de fomentar una campanya de terror per acceptar el procés de canvi d'un regim feudal a un capitalisme mercantil i d'aquesta manera les dones eren l'exemplaritat del "mal" que s'havia de destruir, afavorint la por i la divisió entre homes i dones, un fet, que segons ella va comptar amb la cooperació dels intel·lectuals de més prestigi de l'època, com Thomas Hobbes o Jean Bodin, entre ells.¹¹²

A partir d'aquí, en els contes, en la iconografia pictòrica i cinematogràfica s'ha traduït només la idea de la *bruixa* com a estampa de dona vella i maligna en comptes de la dona emancipada que va viure sobretot per a la col·lectivitat en l'exercici de partera i cura dels altres.

O bé en la segona meitat del segle xix, una època de gran convulsió social, en què va augmentar la presència pública de la dona, en particular de la dona obrera a les fàbriques, conseqüència de la urbanització i industrialització. Donat que aquest fet representava un avenç en la llibertat de les dones —encara que per a molts fos un "mal necessari"— i en que també van sorgir els moviments feministes organitzats, va fer que aflorés una misogínia cada vegada més accentuada que es va traduir en la progressiva aparició en l'imaginari literari i visual de la iconografia de *la femme fatale*.

La femme fatale com a artifici de la seducció i missatgera del mal, que com Pandora és perversa, sensual, ambigua i temerària, ja que pot destruir els homes, la trobem també en el cinema negre de Hollywood. La dona utilitza

110 La Inquisició tenia ja el seu origen en l'edat mitjana, on les institucions judicials, majoritàriament provinents de l'Església Catòlica Romana, assumien el paper de vetllar per la puresa de la fe i castigar les heretgies.

111 Ehrebreich-Deirdre English, Bárbara. *Brujas, comadronas y enfermeras*. 1981.p. 11-14.

112 Federici, Silvia. *Calibán i la bruja*.(2004),2016.

la sexualitat com a finalitat manipuladora i, com a càstig, ha de morir, tal com ens ho mostren les grans pel·lícules d'aquest gènere. Ho veiem a *Doble indemnització* (*Double Indemnity*) de Billy Wilder (1944), a *Cara d'àngel* (*Angel face*) d'Otto Preminger (1953) o a *La dama de Shangai* (*The lady from Shanghai*) d'Orson Wells (1947). I com a perpetuació d'aquest estigma, heretat d'una dona a l'altra, a *Tot sobre Eva* (*All about Eve*) de Joseph Leo Mankiewicz (1950).

Erika Bornay, en l'obra *Las hijas de Lilith*, en fa una anàlisi exhaustiva tant teòrica com de reproducció d'imatges d'aquest corrent iconogràfic del segle XIX. A més de la *femme fatale*, destaca la figura de la *nimfa*, la dona postrada-passiva amb la seva ingravidesa com a signe de submissió, el mite recurrent de la dona fràgil.

En l'evolució històrica del discurs filmic del cinema tampoc és menyspreable l'habitual presència de la figura de la prostituta.

No podemos hablar de prostitución sin hacerlo de sexualidad y de cómo la sociedad establece la primera diferencia básica entre las mujeres: las decentes y las que no lo son. No entenderemos los discursos fílmicos y la representación de la sexualidad si no situamos las prácticas sexuales y su consideración en el contexto de una evolución histórica y social. [...] Matrimonio y prostitución son las dos caras de la misma moneda, y esta moneda ha ido mutando con el transcurrir del tiempo ligada a los cambios que ha experimentado el papel de la mujer en la sociedad. La prostitución nunca se ha abordado en el cine como *problema social*, sino como un hecho objetivo que ha existido siempre, pero sobre el cual no hace falta dar una visión global ni posicionarse sobre si debería o no existir. El sexo de pago no se ha *problematizado*, sino que ha sido un tema recurrente en toda la historia del cine, a lo largo de la cual se ha recurrido a la figura de la prostituta como un papel relevante ejercido por mujeres de toda época y condición.¹¹³

I pel que dèiem, en l'actualitat sembla ser que hi ha un altre punt d'inflexió d'hostilitat patriarcal. L'obra *Reacció* de Susan Faludi descriu les polí-

¹¹³ Gallego, Juana. *Putas de película: Cien años de prostitución en el cine*. 2012, p. 243.

tiques que comporten aquesta guerra no declarada contra la dona moderna propiciada pels mitjans de comunicació i la cultura de masses: “una mena de cop d'estat anticipat abans que no arribin a la meta”.¹¹⁴ I, tal com hem vist, no és la primera vegada en la història que es fomenta el temor d'un canvi que promoció una autèntica transformació social.

Actualment, en el segle XXI, després de un gran avenç i expansió de la lluita feminista així com la proliferació de moviments estesos arreu del món com són el #Metoo#Yositecreo, sembla que “el cop d'estat” al feminisme ve donat per intentar dividir propiciar la confusió de conceptes. Quan el feminisme sempre ha contemplat l'emancipació de qualsevol signe o estructura d'opressió, ara sembla que sigui la pròpia ideologia la que vol combatre lluites concretes de moviments i instar a la discòrdia. La confusió també ve propiciada per les polítiques de l'Estat que moltes vegades, tot i la intenció de donar cabuda a la diversitat, obre escletxes que afavoreixen sobretot al capitalisme. Contribueixen a aquesta confusió la liberalització de conceptes i la creació de termes que emmascaren la categoria o subjecte “dona”, que justament ha estat la peça de l'opressió sagnant patriarcal i també el nucli de la lluita feminista.

5.3 Filmografia de les cineastes

Malgrat tot, seguint la dita coneguda que “al camp no se li poden posar portes”, la rellevant incorporació de les dones en el cinema i la direcció cinematogràfica en les últimes dècades comporta un canvi en la mirada, tant en els valors com en l'enfocament de la càmera, és a dir, expressen el seu discurs i les seves mirades des d'un altre prisma. Barbara Zecchi, en *La pantalla sexualada*, analitza els temes centrals de la teoria fílmica (espai, autoria, plaer, cos i violència) denunciant la visió androcèntrica i, a la vegada, significant aquesta mirada alternativa.¹¹⁵ Així com en el cinema comercial la dona queda reduïda a la seva aparença física, al seu cos, en canvi, moltes cineastes canvien aquest discurs fílmic hegemònic i presenten un erotisme diferent en les relacions

¹¹⁴ Alborch, Carmen. *Solas: Gozos y sombras de una manera de vivir*. 1999, p. 111.

¹¹⁵ Zecchi, Barbara. *La pantalla sexualada*. 2014, p.18.

sexuals o bé en el nu com a alternativa diferent a la pulsio escopofílica (voyeurisme), i també objectivant temes tabús com són la vellesa, la imperfecció física, la diversitat de formes, mides colors, ètnies, edats, escapant de la naturalització de la violència i del destí normatiu de sexe i gènere.

Un exemple d'aquesta alternativa a la mirada sobre el nu com a subjecte i no com a objecte d'una mirada escopofílica o bé sobre el sexe fora dels paràmetres establerts, el trobem en la pel·lícula alemanya del 2016 *Toni Erdmann*, dirigida, escrita i coproduïda per Maren Ade. Es tracta d'una comèdia dramàtica familiar que ha guanyat cinc guardons (millor pel·lícula, directora, guió, actor i actriu) en els premis del cinema europeu, i després de 29 edicions, ha estat la primera vegada que una pel·lícula dirigida per una dona guanya el primer premi.

L'escopofília sorgeix quan l'actiu masculí utilitza l'altra persona com a objecte d'estimulació sexual a través de la vista i, per tant, la icona de la dona cristal·litza com a metàfora del passiu femení en el desequilibri sexual tal com el tenim socialment establert, ja que sempre l'objecte eròtic de la mirada és la imatge femenina. Segons Laura Mulvey,¹¹⁶ d'aquesta manera, en el cinema la dona apareix com a objecte a dos nivells: per una banda com a objecte eròtic dels personatges de la trama i, per l'altra, com a objecte eròtic de l'espectador de la sala. I entre ambdues mirades es donaria una interacció. Per això proposa l'alliberament de la mirada de la càmera i de l'espectador en el cinema narratiu, l'enfocament de la càmera en un distanciament que no li permeti posicionar-se en el lloc d'ideologia de la representació, és a dir, noves formes cinematogràfiques i lingüístiques per superar les velles ideologies.

Des d'aquesta perspectiva feminista, s'ha rescatat un discurs fílmic contra hegemònic i d'autores, com sempre incomprensiblement silenciades, que des d'Alice Guy-Blanché (1873-1968), directora de cinema francesa que, històricament, va ser la primera dona a tot el món a exercir aquest ofici. Maya Deren (Kiev 1917-Nova York 1961) emigrada als EE.UU, considerada mare del cinema underground en aquest país. Agnès Varda (Belgica, 1928), Věra Chytilová

¹¹⁶ Mulvey, Laura. *Visual Pleasure and Narrative Cinema*. 1999

(República Xeca) 1929-2014), Ivonne Rainer (EE.UU., 1934), o Chantal Akerman (Bruseles 1950-Paris 2015), entre moltes altres.

Aquest nou discurs apareix, sobretot, dins el programa Mostra de Films de Dones promogut per la cooperativa Drac Màgic. Aquesta entitat, fundada el 1970, es dedica a l'estudi i divulgació de la cultura audiovisual, des de la perspectiva feminista, i també té programes d'educació encaminats sobretot a les escoles de secundària i batxillerat com a recurs didàctic per potenciar una mirada crítica dels relats de ficció i desemmascarar quin significat hi ha sota de cada codi.

Una eina per analitzar la ficció des d'una perspectiva d'anàlisi feminista, és el test www.test-desvinc.com que té com objectiu promoure i estimular una reflexió imaginativa en els relats de ficció, alhora d'avaluar si la intencionalitat del discurs transgredeix l'era patriarcal.

5.4 L'imaginari de les sèries de televisió

Actualment, el visualitzar sèries de televisió s'ha convertit en un fenomen de masses. És el format de narració en voga i per tant obre el paradís als/les guionistes. I tal com dèiem abans, els relats que seguim per entregues i dins l'àmbit casolà, constitueixen un poderós factor d'identificació en la repetició d'una litúrgia, del dia a dia, que ens va mantenint en contacte i en la qual es van conformant els valors ètics o anti-ètics. D'aquí ve donada la importància de desemmascarar de manera crítica el rerefons que subliminalment ens transmeten d'una manera seductora i subreptícia, utilitzant grans decorats, bon repartiment actoral i fins i tot bons guions, però que subrepticiament moltes vegades el que més sobresurt és la maldat científicament explorada i promoguda pels éssers humans.

Els valors ètics mínims que, per justícia, una societat pluralista pot exigir no els trobem en la majoria de les sèries de TV, i ja no diguem els màxims. La filòsofa Adela Cortina diferencia el que seria una ètica mínima relacionada amb els valors que una societat plural exigeix com a justícia i que tindria a

veure amb el deure i les normes. I una ètica de màxims, que estaria relacionada amb propostes d'Ethos i felicitat.¹¹⁷

Algunes sèries que qüestionen la centralitat masculina, la diversitat de raça o de gènere i sovint anomenades pels mitjans de comunicació com a “sèries feministes”, en moltes d'elles tot i essent important el fet de visibilitzar la diversitat d'alguna categoria excloent d'injustícia social, el discurs del rerefons continua essent patriarcal.

I ja no diguem del desgavell d'algunes sèries amb pretensió educativa per a joves. Posarem com a exemple la sèrie *Merlí*. Una producció televisiva de TV3, de gran èxit i líder d'audiència, que s'ha exportat a altres cadenes de l'Estat espanyol i també n'ha comprat els drets l'empresa americana Netflix promovent-la a Amèrica llatina, Estats Units, França, Itàlia.

Merlí s'anuncia com a proposta per estimular el pensament filosòfic en els joves mitjançant mètodes poc ortodoxos —una idea que en principi podria ser molt original— i vàlida, però els “inputs” van en direcció contrària.

Ambientada en un institut de secundària, es centra en la vida d'un professor de filosofia de secundària, *Merlí*, les seves interaccions laborals, sentimentals i familiars, i les del seu alumnat i professorat. Amb una producció ben feta, bon repartiment actoral, vol ser una sèrie de cert contingut cultural i ha tingut molt èxit entre els adolescents. Ara bé, què aprenen aquests adolescents? Una gran lliçó de misogínia barrejada amb alguns valors d'alguns filòsofs. D'entrada la sèrie es va anunciar, fins i tot als informatius, amb la frase promocional “trempar amb filosofia”. I tal com es mou per l'escena el personatge principal, queda ben definit com a *mascle alfa*. Les qüestions amoroses i sentimentals adopten en molts casos les estratègies de seducció masclistes normalitzades basades en la prepotència.

La maternitat també queda mal parada. L'única mare de la sèrie que té un nen petit (els altres són adolescents), que fa primer d'ESO, és un prototip de mare irresponsable, indiferent als problemes i educació del seu

¹¹⁷ Cortina, Adela. *Ética mínima: introducción a la filosofía práctica*. 2004.

fill, la qual cosadelega al seu fill gran, que se n'ocupa de manera eficient. Altre cop, la maternitat no té a veure amb la dona.

L'aspecte de la visibilitat de les dones ha estat potser el més criticat, tant pel nivell de presència femenina com pel paper intranscendent que desenvolupen les dones mestres en la sèrie que ni tan sols té a veure amb la realitat. Segons dades del Ministeri d'Educació, el 53% de l'alumnat de secundària són dones i representen el 59% del professorat.¹¹⁸

I potser arran d'aquestes crítiques rebudes, en els últims capítols de la segona temporada es va introduir una dona, la Coral·lina, com a cap d'estudis, però la seva significació ha semblat més aviat una venjança que una contribució a la paritat. Té un cert paral·lelisme amb el mite de la Grècia clàssica quan, després que Zeus, en acte de partogènesi parís Atena i Dionís, la seva esposa Hera va voler imitar-lo, però no li va sortir bé, i aleshores va engendrar l'únic ésser poc agraciat de l'Olimp, Hefest. En aquest aspecte, quan s'introdueix a la sèrie la Coral·lina, se la presenta com una dona coixa, un fet a destacar, perquè no sembla voler reivindicar la visibilitat de les persones “no estàndards” sinó més aviat accentuar una malformació. I tot i ser una dona valuosa, a la qual se li atribueix el paper de cap d'estudis, esdevé impopular entre gairebé tot el personal.

Ara bé, en el final apocalíptic de l'últim dia de la segona temporada, hi podem veure de manera manifesta i contundent la faceta misògina de la sèrie: el Pau, el nen petit més innocent de la sèrie, s'enfronta a la Coral·lina i esclata: “I tu per què vas coixa? A tu ningú no et suporta; ets una vella amargada que ningú et té com amiga; no ets feliç perquè estàs sola i no li importes a ningú”. En l'escena següent, quan el nen comença a estar-ne penedit, el mascle alfa Merlí li gira la truita i li dona la benedicció: “Molt bé el que has fet”; “ets el meu heroi”; “només li has dit la veritat”; “a la Coral·lina li agrada fer mal als altres”... I en l'escena posterior, la professora va al lavabo i mor quan li cau el dipòsit de l'aigua al cap. En les hores següents hi ha una festa clandestina dels alumnes a l'escola, i els alumnes entren i surten del lavabo, mentre ella, postrada al terra d'una de les cabines, resta morta sense que ningú se n'adoni durant 48 hores.

118 Laura Freixes en article de *La Vanguardia*, 21 d'abril de 2016.

Un bon ritual d'eficàcia simbòlica. A partir d'ara potser els joves hauran après sobre els grans filòsofs homes i una filòsofa dona, però la violència de gènere quedarà àmpliament promoguda.

Sortosament també s'ha de dir el contrari, en els darrers temps comencen a aflorar sèries on es contempla la dignitat en els estereotips de presència femenina i d'emancipació personal, a la vegada que ens donen una visió diferent de com afrontar les resolucions dels conflictes i problemes que és dirimeixen.

I si be dèiem abans que moltes vegades hi ha confusió entre el que es pretén mostrar a base de tòpics però que contràriament no transgredeix l'estereotip habitual, deu voler dir que fa faltamolta pedagogia, perquè de models en tenim. Concretament un de ja fa dos segles, és el relat de la novel·la que tracta de l'emancipació de la dona, *Mujercitas* (*Little Women*), de Louisa May Alcott, publicada el 1868 i portada al cinema en la primera versió per George Cuckor el 1933. Tracta de quatre germanes que passen de l'adolescència a la joventut, amb el seu pare absent, en una sororitat compartida.

Una de les joves, Jo, vol canviar la seva manera d'estar en la societat respecte al model establert i aquí sí que se significa aquest fet i no de manera confusa. Maria Antonia García de León dona algunes pinzellades sobre de quina manera s'accentua la personalitat de la protagonista per captar la idea principal:

Una joven que sabía lo que quería ser, lo declaraba y lo ponía en práctica: ser escritora. Una joven que apreciaba trabajar y ganar dinero por sí misma. Una joven que se retiraba a "un cuarto propio", su buhardilla, y desde esa distancia física y psíquica era capaz de sostener la diferencia con el otro modelo que eran sus hermanas. Una joven que se atreve a rechazar a un pretendiente matrimonial que encarnaba el arquetipo de un "buen partido". Una joven que critica y sufre por un rito de paso hacia la domesticidad que no comparte: el rápido noviazgo y matrimonio de su hermana mayor.¹¹⁹

¹¹⁹ García de León, María Antonia. *Cabeza moderna/ Corazón patriarcal*. 2011, p. 111.

És obvi que les societats no neixen amb una consciència feta, sinó que es va conformant en un procés d'aprenentatge i en aquest procés hi cooperen aspectes emocionals i cognitius entrellaçats, i malauradament de manera subliminal o descaradament sovint se'ns transmet la confusió de valors i empobriment en les relacions humanes, potenciant el desordre social global que tendeix a expandir-se. Noam Chomski en diu "l'estratègia de la gradualitat": fer que s'accepti una mesura inacceptable, a força d'anar-la aplicant gradualment i consecutivament.

És per això que urgeix trencar aquesta teranyina dels ulls acostumats a no veure-hi més enllà del *dejà vu* i canviar el relat caduc del patriarcat, la qual cosa vol dir visionar-ho des de la filosofia feminista, l'única mirada que concep una societat on no hi ha exclusió de cap classe.

